

Antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos krašte 1945–1953 m.

Straipsnyje nagrinėjama iki šiol istoriografijoje atskiro dėmesio nesulaukusi antisovietinio pasipriešinimo Klaipėdos krašte ir mieste problema. Tikslas – aptarti antisovietinį pasipriešinimą Klaipėdos krašte ir mieste 1945–1953 m. Nagrinėjamos sąlygos, nulėmusios antisovietinio pasipriešinimo kūrimąsi ir specifiką Klaipėdos krašte ir mieste.

ĮVADAS

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui Lietuva, kaip ir daugelis kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių, buvo okupuota Sovietų Sąjungos. Po sovietinės reokupacijos 1945 m. Lietuvos teritorijoje įsitvirtinus vietinei sovietų valdžiai, pradėta prievarta perorientuoti kultūrinį, ekonominį ir socialinį visuomenės gyvenimą. Sovietų valdžia į Lietuvą atnešė sovietinę ideologiją, kuri siekė išauklėti *homo sovieticus* asmenybę, pamiršusią savo tautybę ir pilietinę atsakomybę bei visiškai paklūstančią valdžios sistemai. Sistema siekė slopinti tautinę, religinę ir pilietinę sąmonę, bet kokią komunistų partijos neapbruotą veiklą. Tuo tikslu buvo pradėta kitokių vertybių propaganda, kuriami nauji istoriniai mitai (pavyzdžiui, tarybinių didvyrių ir pan. kultas), vykdomos struktūrinės ir administracinės reformos. Tai turėjo ne tik naujai įprasinti sovietų valdžią, bet ir pasaulio akyse sudaryti laimingos Lietuvos įvaizdį šaltojo karo kontekste.

Šiems tikslams tarnavo tendencinga švietimo sistema, cenzūra ir kitos informacijos kontrolės priemonės, kurios reiškėsi sekimais, įskundimais, tardymais ir trėmimais¹. Buvo sukurta ištisa sekimo ir kontrolės sistema (Glavlitas ir pan.)², o 1944–1954 m. LSSR NKVD-MGB-MVD struktūros svarbiausiu savo uždaviniu laikė „kovą prieš banditizmą“, t. y. prieš ginkluotą lietuviškąjį pogrindį³.

Siekdami pasipriešinti sovietinei sistemai, Lietuvos žmonės 1944 m. pradėjo nelegalią pogrindinę veiklą, kuri pamažu išaugo į formalų pasipriešinimo sąjūdį. Šis sąjūdis, susiformavęs totalitarinėje sovietinėje sistemoje, yra unikalus reiškinys. Panašūs sąjūdžiai kūrėsi ne tik SSRS, bet ir satelinėse valstybėse, po Potsdamo konferencijos patekusiose į sovietų įtakos sferą. Visos sovietinės totalitarinės sistemos kontekste tokius sąjūdžius istoriografija laiko siekio atkurti valstybingumą išraiška. Pokario Lietuvos rezistencinį judėjimą analizuojant Vidurio ir Rytų Europos plotmėje, galima tvirtinti, jog tai buvo pirmieji žingsniai į nepriklausomos valstybės atkūrimą. Atsižvelgiant į šiandieninės Lietuvos priimtus politinius sprendimus dėl partizaninio karo vertinimo ir ypač dėl partizanų vado Jono Žemaičio paskelbimo Lietuvos Respublikos Prezidentu, akivaizdu, kad tokiai istoriografinėi pozicijai siekiama suteikti teisinės legitimacijos išraišką⁴. Tad nėra abejonių, kad antisovietinis pasipriešinimas yra ir ateityje bus vienas iš aktualiausių naujosios Lietuvos Respublikos istorijos pus-

lapių, kuriam ne tik istorikai, bet ir politikai, kultūros ir visuomenės atstovai teikia ir teiks ypatingą dėmesį.

Istoriografija teigia, kad okupacijos metais Lietuvoje reiškėsi visa pasipriešinimo formų įvairovė – nuo ginkluotos kovos iki nesmurtinio pasipriešinimo. Po 1990 m. atsivėrę slaptieji archyvai leido įžengti į naują tyrimų etapą. Panaudoti nauji šaltiniai, archyviniai dokumentai įgalino ne tik atkurti mažai žinomus tautos savigynos istorijos epizodus, bet ir juos naujai interpretuoti, susameninti nustatant ir iškeliant aktyviausius to istorijos vyksmo veikėjus.

Plačiausiai istorikai yra ištyrę ginkluotąjį pasipriešinimą Lietuvoje 1945–1953 m. Ko gero, taip nutiko dėl keleto priežasčių, susijusių su pokario Lietuvos padėties vertinimu. Žmonių atmintyje išlikęs dviprasmis partizano įvaizdis. Vieną šio įvaizdžio dalį oficialiai palaiko šiuolaikinė Lietuvos vyriausybė ir visuomenė, kuri stato partizanams paminklus. Kita įvaizdžio dalis – partizanų suplakimas su sovietinėmis represinėmis struktūromis (stribais, „istreibeliais“). Kalbėdami apie dabartinę visuomenę galime pasakyti, kad žmonių, kurie gimė po karo, sąmonėje partizaninio karo vaizdinį pirmiausia nulėmė sovietinis auklėjimas, ir gal ne tiek propaganda, kiek gyvenimas tais laikais, ta tikrovė ir tai, kaip viskas buvo vaizduojama.

Jau vien dėl to istorikams buvo ir yra kur kas įdomiau tirti ginkluotąjį pasipriešinimą. Tuo metu neginkluotąjį pasipriešinimą istoriografijoje dažniausiai vaizduoja Katalikų bažnyčios priešinimasis sovietiniam režimui, Helsinkio aktas ir kita⁵. Tai neabejotinai reikšmingi kovos prieš sovietų valdžią epizodai.

Tačiau istoriografijoje iki šiol nekeltas klausimas, koks buvo ginkluotasis pasipriešinimas Klaipėdos krašte. Čia vykęs partizaninis, o vėliau neginkluotasis pasipriešinimas buvo įvardytas bendrais visai

Lietuvai apibūdinimais neatsižvelgiant į regioniskumą, kitokią Klaipėdos krašto, kaip regiono, istorinę raidą. Iki šių dienų išlikusiuose šaltiniuose teigiama, kad Klaipėda ir Klaipėdos kraštas buvo partizanų vadų aktyvumo kaip strateginis objektas, tačiau darbų, išryškinančių Klaipėdos krašto sąsajas su bendruoju Lietuvos partizaniniu judėjimu, iki šiol nėra.

Šiame straipsnyje mėginsime nustatyti galimą Klaipėdos krašto antisovietinio pasipriešinimo specifiką Lietuvos teritorijos kontekste, jį apibūdinti ir nužymėti tolesnes tyrimų gaires. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad termino „Klaipėdos kraštas“ vartojimas nagrinėjamu laikotarpiu gali skambėti kaip revanšistinė aliuzija, nes 1947 m. Lietuvos SSR vykstant administraciniam persikirstymui ši teritorija kaip administracinis vienetas panaikinta. Tačiau žinant Klaipėdos krašto politinę istoriją, jo fenomeną, ryškius demografinius pokyčius po 1945 m., hipotetiškai mąstant darosi aišku, kad Lietuvoje reiškėsi procesai čia vyko kitokioje dirvoje ir buvo specifiški.

Norint nustatyti ir apibūdinti galimą Klaipėdos krašto specifiką, reikėtų išanalizuoti bent keletą pasipriešinimo sovietinei valdžiai Klaipėdos krašte niuansų: išnagrinėti aplinkybes, nulėmusias, anot sovietinės lektūros, „antisovietinių elementų“ kūrimąsi Klaipėdos krašte; apžvelgti sąlygas, leidusias kilti partizaniniam karui, ir šio karo plėtrą Klaipėdos krašte; nustatyti ir aptarti išskirtinius Klaipėdos krašte vykusio neginkluotojo pasipriešinimo bruožus.

Straipsnio chronologinės ribos yra santykinės ir apima 1945–1953 m. laikotarpį: pirmoji data žymi sovietų atėjimą į Lietuvą ir Klaipėdos kraštą, o 1953 m. laikomi oficialia partizaninio karo pabaiga Lietuvoje.

Kadangi specialios istoriografijos, skirtos Klaipėdos krašto rezistencijai, iš esmės nėra (šiuo klausimu dažnai pasitenkinama

vien neargumentuotais bendro pobūdžio teiginiais, kad antisovietinio pasipriešinimo Klaipėdos mieste ir krašte beveik nebuvo⁶), galimą Klaipėdos krašto specifiką mėginama atskleisti pasitelkus išlikusius archyvinius šaltinius, saugomus Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) ir kituose archyvuose.

Tyrime daugiausia naudojami archyviniai dokumentai, t. y. teismų bylos, įvairūs nutarimai, įsakymai, direktyvos, teisės aktai ir kita. Baudžiamųjų bylų kaip šaltinio privolumas tas, kad jose plačiai aprašoma atskirų asmenų ir pagrindinių organizacijų, kuriose jie kovojo, veikla; gana išsamiai gvildenamas vienas ar kitas įvykis, pateikiant keletą skirtingų jo versijų. Prie bylų kaip daiktiniai įrodymai dažnai buvo pridedami iš pagrindininkų atimti dokumentų originalai ar jų nuorašai rusų kalba.

Straipsnyje pirmenybė teikiama aprašomajam chronologiniam faktų aptarimui (naratyviniam metodui). Metodo pasirinkimą lėmė palyginti mažai istoriografijoje atspindėtas nagrinėjamas klausimas. Kritinės analizės metodas įgalino pirmiausia remtis archyviniais dokumentais ir vienu šaltinių medžiagą gretinti su kitų šaltinių duomenimis.

SĄLYGOS, NULĖMUSIOS ANTISOVIETINIO PASIPRIEŠINIMO KŪRIMĄSI KLAIPĖDOS KRAŠTE

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui Klaipėdos kraštas buvo labai nuniokotas – apiplēštas, sudegintas, sugriautas, likęs beveik be senųjų vietos gyventojų. Dar 1944 m. liepą gautas įsakymas dėl krašto gyventojų evakuacijos, kaip pažymi A. Hermannas, buvo „vienintelis atvejis, kai Hitleris sutiko taip anksti evakuoti gyventojus“⁷. Daug žmonių pasitraukė į Vokietiją. Tačiau netrukus evakuacija buvo sustabdyta ir ūkininkai grąžinti

atgal į ūkius nuimti derliaus. Kitas įsakymas moterims ir vaikams palikti kraštą buvo paskelbtas 1944 m. spalio 7 d., kai Raudonoji armija jau buvo prasiveržusi pro frontą. Kadangi antroji evakuacija paskelbta per vėlai, ne visiems gyventojams pavyko pasitraukti. Kita vertus, ne visi norėjo palikti gimtuosius namus. Tie, kurie nesievakavo, susidūrė su Raudonosios armijos kareivių savivale. Viso to padarinys – po 1944 m. evakuacijos Klaipėdos krašte 10,8 tūkst. ūkių liko visai tušti, be gyventojų⁸. „1945 m. kraštą užėmusi Raudonoji armija rado tuščius kaimus, miestus vaiduoklius.“⁹ Tačiau tokia padėtis buvo laikina. Didžiąją dalį Klaipėdos miesto ir krašto gyventojų priverstinai evakavus į Vokietiją, po kurio laiko į jų vietą iš įvairių Lietuvos ir SSRS vietovių pradėjo keltis naujakuriai, iš repatriacijos zonų grįžo repatriantai¹⁰. Taip pamažu susiformavo naujoji Klaipėdos krašto visuomenė, neturinti tiesioginio ryšio arba iš viso neturinti jokio ryšio su Lietuva, jos valstybingumu, lietuvių kultūra, senąja istorine atmintimi.

Panaši padėtis buvo ir Klaipėdoje, nes po karo iš esmės pasikeitė šio miesto gyventojų tautinė sudėtis. Tai taip pat lėmė Klaipėdos gyventojų evakuacija¹¹. Į miestą įžengusi sovietinė kariuomenė rado jį beveik tuščią. Viktoras Bergas prisimena, kad Klaipėdoje tada sutiko tik šešis gyventojus: dvi 80 ar 90 metų vietines lietuves senutes, du sovietinius karo belaisvius baltarusius ir dvi lenkes architektes, atvežtas čia į darbus¹². Miesto komendantūroje užsiregistravo kiek daugiau – 28 – žmonės¹³. Taigi Klaipėda neteko beveik visų gyventojų. Jau 1945 m. pradžioje į ištuštėjusį miestą pradėjo keltis pavieniai gyventojai, daugiausia iš aplinkinių Žemaitijos rajonų, buvę vietiniai šio krašto žmonės ir įvairių tautybių Sovietų Sąjungos gyventojai. Penktojo dešimtmečio antrojoje pusėje šis kraštas iš kitų Lietuvos regionų išsiskyrė intensyvia migracija, kuri pakeitė

Klaipėdos miesto ir Klaipėdos krašto gyventojų tautinę sudėtį¹⁴.

Į ištuštėjusį Klaipėdos kraštą ir miestą po karo pradėjusius keltis žmones galima suskirstyti į keletą grupių. Pirmoji jų – vietiniai gyventojai, kurie 1944 m. pabaigoje likosi savo namuose, t. y. Klaipėdos krašto teritorijoje. Antroji grupė – repatriantai, t. y. vietiniai lietuvininkai ir vokiečiai. Į atskirą grupę jie išskirtini dėl savo politinės, ekonominės ir socialinės padėties, į kurią pateko grįžę namo iš Vokietijos ir Austrijos, kai 1945 m. pradžioje Sovietų Sąjunga ėmė vykdyti piliečių repatriaciją iš sovietinės, o kiek vėliau – ir iš sąjungininkų okupacinės zonos Vokietijoje. Taip buvo sukurtas repatriacijos įstaigų tinklas. Naujosios įstaigos, bendradarbiaudamos su kariniais daliniais ir vidaus reikalų komisariatu atstovais, priėmė ir registravo iš Vokietijos atsiųstus žmones. Pažymėtina, kad nors registracija nebuvo tiksli, remiantis apytikriais duomenimis, iš 1945 m. grįžusių iš priverstinės evakuacijos 29 tūkst. žmonių apie 4,7 tūkst. priskirtini Klaipėdos kraštui. Krašto gyventojams grįžti namo padėjo 1947 m. gruodžio 16 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas, pagal kurį „nuolatiniai Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Pagėgių, Šilutės apskričių gyventojai, kurie iki 1939 m. kovo 22 d. buvo Lietuvos piliečiai, taip pat jų vaikai nuo 1945 m. sausio 28 d. buvo pripažįstami SSRS piliečiais ir galėjo grįžti į savo senąsias gyvenamąsias vietas“¹⁵.

Trečioji gyventojų, kurie po karo kėlėsi į Klaipėdos kraštą ir miestą, grupė buvo žmonės iš įvairių SSRS rajonų. Dalis jų atvyko paskatinti LKP(b) CK ir SSRS vyriausybės, kiti – savo iniciatyva. Siekiant sparčiau apgyvendinti Klaipėdą, atvykėlių neužteko, tad nutarta šį klausimą spręsti centralizuotai ir vykdyti proceso kontrolę. 1945 m. vasario 5 d. LKP(b) CK priėmė nutarimą „Dėl priemonių atkuriant Klai-

pėdos miesto, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių apskričių administracinį aparatą ir liaudies ūkį“, numatantį organizuoti gyventojų perkėlimą ir apgyvendinimą Klaipėdos mieste ir krašte¹⁶. Netrukus buvo priimtas dar vienas LKP(b) CK nutarimas – „Apie Lietuvos TSR Klaipėdos krašto apgyvendinimą“, kuriame jau smulkiau aptartos konkrečios priemonės minėtam uždaviniui įgyvendinti. Pasak Natzijos Kairiūkštytės, pagal Lietuvos SSR darbo jėgos telkimo planus į Klaipėdą kasmet reikėjo atkelti po keletą tūkstančių žmonių¹⁷. Rusai, baltarusiai, ukrainiečiai daugiausia apsigyvendavo apskričių ir valsčių centruose, miesteliuose, todėl Klaipėdos krašto apskrityse, kitaip nei pačiame Klaipėdos mieste, atvykėliai iš SSRS buvo nedidelės tautinės mažumos. 1946 m. Pagėgių apskrityje rusų buvo apie 5 proc.¹⁸, Klaipėdos apskrityje – 4 proc. visų šių apskričių gyventojų¹⁹. Nors rusų ir kitų kolonistų iš SSRS kaime gyveno mažai, jų vaidmuo čia buvo svarbus stiprinant sovietų valdžią, kovojant su pasipriešinimo sąjūdžio dalyviais, vykdamant sovietizavimo ir rusinimo politiką.

Daugiausia gyventojų į Klaipėdos miestą atvyko pirmaisiais pokario metais, t. y. 1946 ir 1947 m. (atitinkamai 19 896 ir 19 527 žmonės). Jau 1947 m. Klaipėdos miesto gyventojų skaičius pasiekė 46 tūkst., taigi viršijo ikikarinį²⁰. Gyventojų tautinė sudėtis tuo metu lietuviams buvo nepalanki, nes, pavyzdžiui, 1947 m. pradžioje, remiantis rinkėjų į LSSR Aukščiausiąją Tarybą sąrašais, Klaipėdoje gyveno apie 40 proc. lietuvių ir apie 60 proc. kitų tautybių žmonių²¹, kurių dauguma buvo rusai. Po 1949 m. gyventojų migracija į Klaipėdos miestą sumažėjo, kartu atslūgo ir kitataučių antplūdis. Pamažu lietuviai mieste įgijo kiekybinę persvarą. 1959 m. surašymo duomenimis, Klaipėdoje gyveno 55,2 proc. lietuvių, 35,7 proc. rusų, 2,9 proc. baltarusių, 3,1 proc. ukrainiečių ir 3,1 proc. kitų tautybių žmonių²².

Ketvirtąją ir gausiausią Klaipėdos gyventojų grupę sudarė atvykėliai iš įvairių Lietuvos vietovių. Vieni jų atvyko savo noru, kiti – organizuotai. Nurodomos kelios priežastys, kodėl žmonės iš kaimyninės Žemaitijos kėlėsi į Klaipėdą. Kaimo gyventojus gyventi Klaipėdoje skatino socialiniai-ekonominiai motyvai²³. Kita priežastis – noras išvengti tremties ir sovietinio saugumo persekiojimų, nes esant didelei žmonių migracijai buvo daugiau galimybių gyventi suklastotais dokumentais – kitu vardu ir pavarde. Todėl dalis pasipriešinimo kovų dalyvių pakeitę dokumentus atvyko į Klaipėdos kraštą ir miestą ir čia apsigyveno. Pavyzdžiui, į Klaipėdą atvyko „banditas, nacionalistinės grupės narys slapyvardžiu „Plecikas“ – Juozaitis, kuris įsigijo pasą ir karinį bilietą už 1600 rb „Masalskio“ vardu“²⁴.

Pažymėtina, kad naujiesiems gyventojams sovietų valdžia sudarė nevienodas sąlygas įsikurti Klaipėdos krašte. 1945 m. vasario 9 d. buvo priimtas LKP(b) CK nutarimas dėl Klaipėdos krašto apgyvendinimo. Liudo Truskos duomenimis, besikeliančioms į Klaipėdos kraštą šeimoms nutarta skirti iki 15 ha žemės su pastatais ir duoti iki 0,5 t grūdų žemei apsėti²⁵. Tokie valdžios veiksmai skatino į Klaipėdos kraštą keltis daugiau naujakurių iš kitų Lietuvos vietovių. Pasak minėto nutarimo, daugiausia šeimų buvo numatyta atkelti iš Tauragės ir Telšių, Kretingos ir Raseinių apskričių. Naujakuriams sovietų valdžia buvo tarsi *status quo* garantas, o repatriantai į naujakurius žvelgė kaip į savo priešus, nes šie užimdavo ankstesnių gyventojų namus ir parduodavo jų turtą.

Repatriantams paprastai negražindavo jų buvusių namų ir vienkiemių – juose buvo įkurdinami naujakuriai. Senieji Klaipėdos krašto gyventojai buvo apgyvendinami sovietiniuose ūkiuose arba tiesiog dirbo samdiniais²⁶. Taip sovietų valdžia siekė su-

jaukti repatriantų ir naujakurių gyvenimą, jų socialinius kultūrinius santykius, kad, palaikydama tarp jų įtampą, galėtų geriau ir veiksmingiau kontroliuoti. Į Klaipėdos kraštą ir miestą grįžę repatriantai sulaukė ypatingo sovietinio saugumo dėmesio. Represinių struktūrų požiūri į repatriantus lėmė ne tik tai, kad Klaipėdos kraštas paskutinius penkerius metus įėjo į Trečiojo reicho sudėtį, bet ir 1944–1945 m. evakuacijos sąlygos²⁷. Taigi Didžiojoje Lietuvoje vykęs gyventojų ir sovietų valdžios konfliktas (t. y. partizaninis karas) Klaipėdos krašte iš esmės buvo perkeltas į naujakurių ir repatriantų santykių plotmę.

Naujakurių gyvenamame krašte susikirto dvejose skirtingose grupėse (vietinių ir atsikėlėlių) atsikūrusių žmonių interesai, tradicijos ir gyvenimo būdas. Naujakurių ir vietinių gyventojų santykius galima aptarti išskiriant du pokario laikotarpius – 1945–1948 m. ir 1949–1959 m. Pirmuoju laikotarpiu į Klaipėdos kraštą atsikėlė daugiausia naujakurių. Todėl labai svarbu išsiaiškinti, kokie gyventojų santykiai vyravo pirmaisiais pokario metais ir kaip naujakuriai įsitraukė į pasipriešinimo judėjimą Klaipėdos krašte ir mieste. Antrasis laikotarpis išskiriamas remiantis prasidėjusia kolektyvizacija. Kadangi 1948 m. visos naujakurių iki tol turėtos privilegijos buvo panaikintos, Klaipėdos krašto gyventojai tapo socialiai lygūs. Tad natūralu, kad jų santykiai pakito. Abiejų išskiriamų laikotarpių analizė svarbi norint geriau apibrėžti gyventojų tarpusavio santykius ir jų kaitą bei nustatyti, kokia šių veiksmų įtaka antisovietiniam pasipriešinimui.

Kitaip nei repatriantams, naujakuriams sovietų valdžia 1945–1948 m. taikė afiliacijos, t. y. prijaukinimo, politiką, stengdamasi jiems sudaryti išskirtines sąlygas. Naujieji gyventojai iš sovietų valdžios gaudavo pašalpas persikelti ir įsikurti, nemokėjo mokesčių nuo gaunamų iš ūkio pajamų, naudojosi

kitomis lengvatomis²⁸. Taip okupacinė valdžia skatino naujakurius tapti aktyvesniais sovietų valdžios šalininkais. Tokia politika valdžia siekė ne vien ekonominių interesų²⁹, bet kartu vykdė ir galimo ginkluoto lietuvių pasipriešinimo prevenciją.

Repatriantams buvo sudaromos visai kitokios sąlygos: negana to, kad grįžusiems namo Klaipėdos krašto gyventojams buvo sunku įsikurti, jie dar pateko į nuolatinį sovietinio saugumo akiratį, visi turėjo būti patikrinti³⁰. Sovietinė valdžia nepatikliai žiūrėjo į buvusius Klaipėdos krašto gyventojus vokiečius ir lietuvius. Pareigūnai ne visada skyrė čia gyvenusius lietuvius repatriantus nuo vokiečių. Pavyzdžiui, 1946 m. gegužės mėn. Pagėgių apskrities NKVD ataskaitoje rašoma: „Nustatyta, kad iš esmės antisovietinis nacionalinis elementas savo praktinėje veikloje remiasi buvusiais policininkais, vokiečių pagalbininkais, fašistinių partijų nariais, buržuazinių partijų ir organizacijų nariais, repatriantais ir kitais žmonėmis, reiškiančiais nepasitenkinimą SSRS valdžia.“³¹ Šiame dokumente repatriantai nediferencijuojami ir visi priskiriami prie „antisovietinio elemento“ rėmėjų.

Ieškoti priešų padėjo nedraugiški, dažnai priešiški vietos gyventojų ir atvykėlių santykiai. Kur buvo nemažai vietos gyventojų, kaip antai Klaipėdos apskrities Dauparų, Priekulės, Dovilų ir kituose valsčiuose, naujakuriai patyrė nemažą jų moralinį spaudimą, būta net fizinių išpuolių. Todėl kreipdamiesi į valdžios atstovus jie ne kartą prašė vokiečius ir suvokietėjusius lietuvius iškeldinti iš Klaipėdos krašto. 1945 m. pavasarį Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Vincas Simonavičius LSSR Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui perdavė tokią informaciją: „Š. m. balandžio mėn. buvo sudegintas Dituvos kaimas Priekulės valsčiuje. Iš ten grįžo į Gargždus 10 šeimų. Buvo išvykę apie 80 šeimų. Atvykėlius pul-

dinėja, muša, grasina atkeršysią, kai sūnūs grįš iš Berlyno. Užverčia šulinius šiukšlėmis, padeginėja. Apylinkėje primėtyta antitarybinių atsišaukimų. Žmonės atsisako važiuoti. Siuntimą nutraukiame. Atkreipiu Tamstos dėmesį ir prašau tolesnių nurodymų.“³²

Panašios informacijos gaudavo ir LKP(b) CK. Antai Klaipėdos apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Stanislovas Juozapavičius ir LKP(b) Klaipėdos apskrities komiteto sekretorius K. Kazlauskas LKP(b) CK rašė, kad vietinių gyventojų skleidžiami gandai sunkina apgyvendinimą, ir siūlė vietinius iškeldinti iš Klaipėdos apskrities ir viso krašto³³. 1945 m. gegužės mėn. LKP(b) Pagėgių apskrities komiteto sekretorius V. Rybakovas LKP(b) CK nurodė, kad didesnė dalis sodybų apgyvendintos valstiečiais, o nemažai parvykusių vokiečių (apsigyvenusių apie 120 ūkių), kurių sodybos užimtos, vykdo diversijas padeginėdami sodybas, pastatus, nekultus javus, grasina valstiečiams. Be to, kai kurie sugrįžę vokiečiai varo antisovietinę agitaciją, skleisdami žinias apie greitą vokiečių valdžios sugrįžimą, sakydami, kad valstiečiai be reikalo čia atvyko. „Tai kelia daug sunkumų gerinant apskrities gyventojų tarpusavio santykius“³⁴, – nurodė V. Rybakovas. Taigi Klaipėdos krašte vietinių gyventojų ir atvykėlių santykiai buvo įtempti. Teisių ir neteisių būta abiejose pusėse. Supriešinti žmonės patyrė daug skriaudų ir neteisybės.

Įdomu, kad ilgainiui sovietų valdžios politika repatriantų atžvilgiu tapo dar griežtesnė. Antai 1947 m. spalio mėn. komisija, tikrinusi Klaipėdos apskrities MGB darbą, savo ataskaitoje pareiškė: „Miestų ir valsčių „užterštumą“ antisovietiniais elementais apibūdina šie duomenys: nacionalinio pagrindžio dalyvių – 30 žmonių, banditų – 26, buožių – 512, repatriantų – 2461, kitų antisovietinių elementų – 218.“³⁵ Kiek anksčiau pateiktuose duomenyse repatriantai buvo apibūdinti kaip antisovietinių elementų

rėmėjai, o čia jie jau patys įvardijami kaip „antisovietiniai elementai“, t. y. „buožės“ ir „banditai“. Tuo metu „buožėmis“ ir „banditais“ buvo laikomi visi nepaklusę sovietiniam režimui asmenys. Greičiausiai tokia retorika pasirinkta atsižvelgiant į Lietuvoje tebevykstančią partizaninę kovą.

Nepaisant kliūčių, daromų repatriantams, ir tam tikro naujakurių (ypač rusų tautybės ir kitų atvykėlių iš SSRS) protegavimo, šaltiniuose teigiama, kad 1946 m. Klaipėdos krašte susiformavo tvirtas ir organizuotas antisovietinis ginkluotasis pasipriešinimas³⁶. Tokį vėlyvą, palyginti su visa kita Lietuvos dalimi, partizaninį pasipriešinimą lėmė keletas veiksnių: mažas Klaipėdos krašto ir miesto gyventojų skaičius, vykstantys socialinės atomizacijos procesai, menkas žmonių tarpusavio pasitikėjimo lygis. Be to, nepažįstant krašto, nesant plataus patikimų žmonių rato, organizuoti partizanų būrius buvo labai sunku. Susiformuoti ginkluotam pasipriešinimui reikėjo gyventojų, puoselėjančių lietuvišką ir gyvenančių nepriklausomos Lietuvos dvasia, gerai pažįstančių kraštą ir jo apylinkes, žinančių vietinių žmonių ir naujakurių nuotaikas, galimas pasipriešinimo tendencijas ir kitas svarbias aplinkybes.

Kaip matyti, Klaipėdos krašte dėl sovietų vykdomos gyventojų tautinės politikos, naujakurių ir repatriantų santykių bei kitų aptartų aplinkybių susidarė kiek kitokios, palyginti su visa kita Lietuvos dalimi, sąlygos kurtis ir plėstis antisovietiniam judėjimui.

PARTIZANINIO KARO PLĖTRA KLAIPĖDOS KRAŠTE IR MIESTE

Kartu su Raudonosios armijos atėjimu į Lietuvos teritoriją prasidėjęs ginkluotas antisovietinis pasipriešinimas 1945 m. ėmė reikštis ir Klaipėdos krašte. 1945 m. liepos 14 d. aiškinamajame rašte NKVD grėsmin-

gai perspėjo, kad „formuojasi banditinės pagrindinės nacionalistų grupės“³⁷.

Nagrinėjant antisovietinį pasipriešinimą Klaipėdos krašte ir mieste iki 1953 m. galima išskirti dvi pagrindines jo dalyvių grupes: senieji Klaipėdos krašto ir miesto gyventojai ir repatriantai, kurie labiau palaikė „vokiškumą“ ir nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos; naujakuriai, kurių tikslas – nepriklausoma Lietuva.

1945 m. iš Didžiosios Lietuvos į Klaipėdos kraštą atsikėlę lietuviai naujakuriai čia veikė ne taip aktyviai kaip kitose Lietuvos vietovėse. Viena esminių priežasčių, nulėmusių vėlai prasidėjusią ir ne tokią aktyvią partizaninę kovą, buvo gyventojų stygius, nulemtas aktyvių karo veiksmų ir priversutinės evakuacijos iš Klaipėdos krašto, nes dėl susidariusios karinės politinės padėties iki 1945 m. pradžios šiame krašte dar buvo vokiečių armija. Kita priežastis ta, kad sovietams užėmus Klaipėdos kraštą Raudonoji armija čia įsitvirtino ir laikėsi gana ilgai – iki 1946 m. Šie veiksniai ir lėmė, kad partizanų veikla, palyginti su kita Lietuvos dalimi, prasidėjo kur kas vėliau.

Palankesnės sąlygos kilti ginkluotoms pasipriešinimo kovoms Klaipėdos krašte susidarė pradėjus į jį keltis naujiems gyventojams, nepriklausomos Lietuvos idėjos puoselėtojams. Okupantai nenumatė, kad nepageidaujami ir sovietiniam režimui nepaklūstantys asmenys, kilę iš Žemaitijos ir kitų Lietuvos regionų, apsigyvens Klaipėdos krašto miesteliuose ir miestuose. Šiam procesui suvaldyti buvo masiškai tikrinami dokumentai keliuose, ant tiltų, geležinkelio stotyse ir net butuose (pavyzdžiui, Klaipėdoje vien 1945 m. liepos–rugpjūčio mėn. NKVD skyrius du kartus surengė dokumentų tikrinimą butuose ir šešis kartus – geležinkelio stotyje)³⁸. Iki 1945 m. liepos mėn. valdžios sprendimu turėjo būti baigta pasportizacija – sovietinių pasų išdavimas

Lietuvos gyventojams³⁹. Tai sudarė palankias sąlygas partizanams išeiti iš miškų ir pradėti pagrindinę veiklą, o tam tinkamiausia vieta buvo ne tik kaimas, bet ir miestas. Kad partizanų veikla persikelia į miestus, liudijo ir nuolatiniai Lietuvos miestų NKVD-NKGB skyrių pranešimai. Pavyzdžiui, 1945 m. rugsėjo 6 d. Klaipėdos NKVD viršininkas įspėjo savo kolegas, kad į Klaipėdą, „režiminį ir pasienio miestą, stengiasi patekti ir nuolat apsigyventi įvairūs antisovietinis, nacionalinis ir banditinis elementas“⁴⁰. Panašias tendencijas nurodė ir Kauno, Šiaulių miestų NKVD skyriai.

Nuolat didėjant Klaipėdos miesto gyventojų skaičiui sovietų valdžiai darėsi vis sunkiau kontroliuoti atvykėlių lojalumą okupantams ir jų ideologijai. Dalis žmonių atvyko iš įvairių SSRS regionų, o tokie savo ruožtu stiprino sovietų valdžią Lietuvoje ir Klaipėdos krašte. Daugėjant gyventojų Klaipėdos krašte ir mieste 1946 m. čia atsirado palankesnė terpė tarp lietuvių kilti ir reikštis patriotinėms idėjomis bei kurtis pagrindžio organizacijoms. Steigti tokias organizacijas skatino Lietuvos pasipriešinimo vadovybė. Archyviniai duomenys rodo, kad Lietuvos teritorijoje veikę partizanai nuolat stengėsi išplėsti pagrindinę veiklą Klaipėdos krašte ir mieste. Klaipėdos miestas buvo labai svarbus aplinkiniuose rajonuose veikusiems partizanams: ryšininkai čia gaudavo medikamentų, tvarsčių, popieriaus, kitų rašymo ir spausdinimo reikmenų⁴¹. Kita vertus, Klaipėda buvo palankesnė vieta susitikti partizanų ryšininkams, įgaliotiniams, nes jų veiklą čia buvo galima lengviau užmaskuoti. Klaipėdoje legaliai gyvenantys žmonės rašydavo užsakomuosius straipsnius ir atsišaukimus, kurie būdavo platinami mieste.

1946 m. Klaipėdos mieste įkurta Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Šatrijos grupė⁴². Jos lyderė buvo Elena Vasiliauskaitė-Kupienė⁴³. Prieš tapdama šios pagrindi-

nės organizacijos nare, ji palaikė ryšius su Telsių apskrities Luokės valsčiaus Šatrijos partizanų rinktine, vadovaujama Vlado Montvydo⁴⁴. 1946 m. spalį E. Vasiliauskaitė atvyko į Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnaziją mokytis ir čia pradėjo burti bendraminčius. Organizaciją sudarė šeši legaliai gyvenantys nariai: E. Vasiliauskaitė, Balius Kšėnavičius, Jonas Baliutavičius (Kazakevičius), Genovaitė Baguševičiūtė, Povilas Kantauskas, Juozas Vėlius⁴⁵. Be to, pasak E. Vasiliauskaitės-Kupienės, buvo dar vienas narys – „Vincas Šlageris, kuris ir buvo šios organizacijos išdavikas“⁴⁶.

Šios neginkluotos organizacijos pagrindinė veiklos gairė buvo praktinė pagalba Šatrijos rinktinės partizanams. Rinktinė veikė Telsių apskrityje ir priklausė Žemaičių apygardai⁴⁷. Grupės lyderė, gyvendama Klaipėdoje, per ryšininę Mariją Jocienę nuolat palaikė glaudžius ryšius su Šatrijos partizanų rinktine⁴⁸. E. Vasiliauskaitė kas savaitę susitikdavo su M. Jociene, iš kurios gaudavo pagrindyje spausdinamą laikraštį „Malda girioje“ ir atsišaukimų lapelių. Juos grupė turėdavo išplatinti Klaipėdoje. Atsišaukimų E. Vasiliauskaitė gaudavo ir iš savo brolio Boleslovo Vasiliausko, Šatrijos rinktinės partizano. Jie buvo skirti Lietuvos Nepriklausomybės Aktui paminėti. Lapeliai, išplatinti 1947 m. vasario 9 d., ragino neiti į sovietinius rinkimus: „Nebalsuodami mes visam pasauliui parodysim, kad nekenčiame komunizmo ir reiškiamo protestą prieš tarybinį spaudimą ir teroristinius veiksmus Lietuvoje.“⁴⁹ Platinimo vietos Klaipėdos mieste paprastai buvo pasirenkamos ten, kur būdavo didesnės žmonių santalkos. Tuo buvo siekiama, kad informaciją sužinotų kuo daugiau žmonių⁵⁰. Organizacijos veikla nesiribojo vien atsišaukimų platinimu. LLA Šatrijos grupės nariai stengėsi surinkti kuo daugiau žinių apie padėtį Klaipėdos mieste ir perduoti jas partizanams. J. Baliutavičius

(Kazakevičius) į Klaipėdos miestą atvyko slapstydamasis nuo sovietinio saugumo dėl savo partizaninės veiklos Utenoje. Duomenų, kad J. Baliutavičius jau būdamas Klaipėdoje palaikė ryšius su Utenos partizanais, nėra. Tačiau baudžiamojoje byloje minima, jog šis asmuo kaltinamas antisovietine veikla ir Klaipėdoje, ir Utenoje⁵¹.

Saugumas susekė ir sunaikino neginkluotą pagrindinę organizaciją, vadovaujamą E. Vasiliauskaitės. Organizacijos nariai buvo kaltinami išdavę sovietinę tėvynę, antisovietinės organizacijos sukūrimu ir antisovietine propaganda. Teismas, įvykęs 1947 m. liepos 4 d., nuteisė LLA Šatrijos grupės narius: E. Vasiliauskaitei buvo skirta aštuonerių metų, B. Kšenavičiui ir G. Baguševičiūtei – penkerių, o kitiems – trejų metų laisvės atėmimo bausmė⁵².

1946–1947 m. Klaipėdoje veikusi neginkluota pagrindinė LLA Šatrijos grupė buvo įkurta su Šatrijos rinktinės partizanų pagalba. Pagrindinis šios organizacijos tikslas buvo padėti rinktinėi platinti atsisaukimus, laikraščius, rinkti žvalgybinę informaciją Klaipėdos mieste. LLA Šatrijos grupės veiklos mastas priklausė nuo Šatrijos rinktinės partizanų aktyvumo, materialinių išteklių ir galimybių. Visuose antisovietinių lapelių, platintų Klaipėdos mieste, tekstuose buvo skleidžiamos tautinės idėjos, rašoma apie rusinimo žalą, idealizuojamas nepriklausomos Lietuvos laikotarpis.

Šaltiniuose išlikę ir kitų pavyzdžių, rodančių, kaip buvo bendradarbiaujama ir palaikomi ryšiai tarp ginkluotojo ir neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių Klaipėdos krašte. Antai už antisovietinę veiklą 1949 m. laisvės atėmimu buvo nubausti Juozas Stankevičius ir Juozas Visockis. 1945–1946 m. dirbdamas Klaipėdos prekybos uoste, J. Stankevičius užmezgė ryšius su Vygantu, uosto darbininku⁵³. Bendraminčiai dažnai kalbėdavo „antitarybinėmis temomis“, išsa-

kydami ketinimus stoti į partizanų būrį. 1946 m. vasarą J. Stankevičius per Vygantą užmezgė ryšį su aktyviosios rezistencijos dalyviu Vaidila, veikusiu Palangos apskrityje⁵⁴. Nuo tada Vaidila dažnai atvykdavo į Klaipėdą verbuoti žmonių į partizanų būrius ir visada apsistodavo J. Stankevičiaus arba J. Visockio butuose⁵⁵. J. Visockis su partizanais jau buvo pažįstamas nuo 1945 m. gegužės. Jis teikė aktyviosios rezistencijos dalyviams pagalbą pinigais, suaukotais bendradarbių ir pažįstamų⁵⁶. Apie tėvo ryšį su partizanais liudija ir J. Visockio sūnaus prisiminimai⁵⁷. Už bendradarbiavimą su partizanais Vaidila J. Stankevičius ir J. Visockis buvo nuteisti 25 metus kalėti⁵⁸.

LLA organizacijos užuomazgų pastebima jau 1941 m. gruodžio mėnesį⁵⁹. Tai buvo svarbiausia 1941–1946 m. pasipriešinimo organizacija, siekusi atkovoti Lietuvos nepriklausomybę. LLA apėmė beveik visą Lietuvos teritoriją ir buvo išsidėsčiusi keturiose apygardose: Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių⁶⁰. LLA programoje buvo išsakytas tikslas įsteigti LLA Klaipėdos apygardą Klaipėdos krašte, jungiančią ginkluotojo pasipriešinimo sąjūdžio dalyvius⁶¹. Tačiau šis sumanymas taip ir liko neįgyvendintas, nes tam nebuvo palankių sąlygų⁶². 1944 m. vasarą LLA vadovybės planai įsteigti Klaipėdos apygardą buvo politinio formalizmo siekis, o 1945 m. rudenį šią idėją buvo mėginama įgyvendinti. Vienas iš svarbiausių veiksmų, nulėmusių organizacinę veiklą Klaipėdos krašte, buvo tas, kad čionai 1945 m. vasarą atsikėlė daug buvusių pagrindininkų, palaikiusių ryšius su Didžiojoje Lietuvoje veikiančiais partizanais⁶³. Tų pačių metų rudenį įsteigtas Žemaičių legiono štabas, kontroliavęs Telšių, Mažeikių, Šilutės, Kretingos ir Klaipėdos rajonus, kuriuose veikė apie 2800 partizanų. Šis štabas pradėjo organizacinį antisovietinio pasipriešinimo darbą Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse.

Organizuoti Klaipėdoje pagrindį ėmėsi Kardo rinktinės vadovybė, o Šilalės rinktinė buvo buriama tiesiog iš Žemaičių legiono štabo per Šatrijos rinktinės partizanus⁶⁴.

Nuo 1945 m. balandžio 1 d. iki spalio 10 d. Klaipėdos NKVD-NKGB Klaipėdos apskrityje suėmė 737 žmones, iš jų 60 lietuvių pagrindžio dalyvių ir 204 partizanų grupių narius⁶⁵.

Pokario laikotarpiu partizanai tiesiogiai ar per ryšininkus ir tarpininkus iš Lietuvos nuolat dėjo pastangas plėtoti veiklą Klaipėdos krašte. 1946 m. sausio 30 d. partizanų vadovybės sprendimu Klaipėdos kraštas buvo priskirtas Kardo rinktinei, kol bus surastas asmuo, galintis savarankiškai organizuoti LLA karinius dalinius ir politinį sąjūdį. 1946 m. Kardo rinktinę sudarė 12 kuopų, tarp kurių buvo ir Klaipėdos miesto Laivo organizacija⁶⁶. Organizuoti Laivo karinį dalinį ir jam vadovauti Klaipėdos mieste buvo paskirtas Saliamonas Naras. Rinktinės vadas gyveno legaliai, dirbo Kretingos sveikatos apsaugos skyriuje ir nuolat lankėsi štabo bunkeryje Vaineikių miške. Reikia pažymėti, jog toks vadovavimas 1946 m. pradžioje jau buvo atgyvenęs ir pavojingas konspiracijos sumetimais. NKVD S. Narą sekė jau nuo 1945 m. pradžios, bet jis, pasak suimtų LLA narių parodymų, nepakeitė net gyvenamosios vietos. 1946 m. sausio–vasario mėn. areštai nusiaubė Palangos ir Klaipėdos pagrindį, buvo suimta rinktinės štabo ryšininkė Julija Dzindzilietaitė. Apie šios karinės organizacijos veiklą, tikslus ir siekius daugiau informacijos rasti nepavyko.

1946 m. balandžio 17 d. Žemaičių legioną pertvarkant į Šiaulių apygardą, Klaipėdos apskritis buvo prijungta prie Kretingos, o Šilutės ir Pagėgių apskritys – prie Tauragės rinktinių⁶⁷.

Reikia pažymėti, kad 1946 m. į antisovietinių elementų sąrašą buvo įrašoma vis daugiau Klaipėdos krašte gyvenančių žmonių. Prie

nepatikimų ir priešišku asmenų buvo priskiriami ne tik partizanai, pagrindinių organizacijų nariai, bet ir visi vietiniai gyventojai ir repatriantai. Valdžia gyventojus nuolat kaltino sleidžiant žinias apie greitą vokiečių valdžios sugrįžimą ir pan. Todėl Klaipėdos kraštas labai išsiskiria iš visos Lietuvos antisovietiška nusiteikusių asmenų skaičiumi. Slaptame 1946 m. vasario 18 d. pranešime LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas nurodė ne tik tuo metu gyventojams išduotų dokumentų skaičių, bet ir kiek buvo nustatyta asmenų, priklausančių įvairioms antisovietinėms grupėms. Tokių žmonių Lietuvos kaime vien 1945 m. gruodį buvo išaiškinta 8800, 1946 m. sausį – 23 700. Dokumente nurodoma, kad geriausių rezultatų šiame darbe buvo pasiekta Klaipėdos apskrityje, kur nustatyti 2033 antisovietiniai asmenys, ir tai sudarė 25 proc. šios apskrities žmonių, turėjusių gauti dokumentus. Be 1790 asmenų, įtrauktų į antisovietinių elementų sąrašą, buvo išaiškinti 243 asmenys, susiję su buvusiomis Vokietijos partijomis ir organizacijomis, iš jų 74 – Vokietijos nacionalsocialistų partijos, 96 – vokiečių fašistinės jaunimo organizacijos nariai ir t. t.⁶⁸

Antisovietiniams veikėjams išaiškinti buvo pasitelkta gyventojų pasportizacija, kuri davė teigiamų rezultatų. Tai buvo būdas užkirsti kelią rezistencijai Klaipėdos krašte. Kita vertus, tai sudarė palankias sąlygas partizanams išeiti iš miškų ir imtis pagrindinės veiklos legalizuojantis.

1947 m. įvykęs Lietuvos SSR administracinis perskirstymas Klaipėdos krašto teritoriją kaip administracinį vienetą panaikino. Iki tol šiame regione nebuvo aktyviai veikiančių partizanų grupių. Tai patvirtina ir NKVD Kovos su banditizmu skyrių ataskaitos, iš kurių matyti, kad 1947 m. gegužės mėn. nenustatyta nė vienos partizanų grupės (partizanų būrio), sudarytos iš atsikėlusiu arba repatrijavusiu žmonių ir veikiančios

Klaipėdos krašte⁶⁹. Tačiau negalima teigti, kad partizanų išpuolių Šilutės, Pagėgių ir Klaipėdos apskrityse tuo laikotarpiu nebuvo. Kraštas ribojosi su Tauragės ir Kretingos apskritimis, kuriose vyko aktyvus ginkluotas pasipriešinimas sovietų valdžiai.

Partizaninio karo padėtis pasikeitė po 1947 m. gegužės mėn., kai prie Klaipėdos apskrities buvo prijungti trys Kretingos valsčiai: Endriejavo, Gargždų ir Veiviržėnų. Remiantis archyvinių šaltinių duomenimis, galima teigti, jog „banditų“ (t. y. partizanų), jų ryšininkų ir pagalbininkų daugiausia kaip tik ir buvo šiuose valsčiuose⁷⁰. Tad įmanoma daryti prielaidą, jog patį administracinį valsčių perskirstymą lėmė represinių struktūrų interesai.

Nagrinėjant Klaipėdos krašte vykusio partizaninio karo specifiką, krinta į akis tai, kad aplinkinių rajonų partizanai dažnai rengdavo išpuolius ir operacijas į šį kraštą. Partizanai bausdavo sovietinius aktyvistus, apiplėšdavo tarybinius ūkius, gyventojus, o tada vėl pasitraukdavo į savo apskritį.

Ne mažiau svarbus buvo ir Klaipėdos miestas. Iki 1948 m. Klaipėdoje veikė Rambyno partizanų rinktinės sukurta pagrindinė Kovos už Lietuvos išvadavimą sąjunga⁷¹. Organizacija rinko žvalgybos duomenis apie sovietinės armijos dislokavimą Klaipėdos mieste, apie aerodromus ir lėktuvų, skraidančių Baltijos pajūryje, skaičių, apie Klaipėdos laivyno povandeninius laivus, apie pasienio apsaugos dalinius ir t. t.⁷² Šią informaciją ji pristatydavo Kęstučio apygardos štabui.

Vis dėlto aktyvesnio ginkluoto pasipriešinimo buvusiame Klaipėdos krašte nesulaukta ir 1948 m., kai visoje Lietuvoje prasidėjo kolektyvizacija ir vyko masiniai gyventojų trėmimai⁷³. Kitur Lietuvoje šie procesai išprovokavo ginkluoto pasipriešinimo suaktyvėjimą, gyventojų išėjimą į partizanus. Buvusio Klaipėdos krašto valsčių gyventojai partizaninio karo atžvilgiu išliko pasyvūs⁷⁴.

Minėti prie Klaipėdos apskrities prijungti Žemaitijos valsčiai buvo aktyviausia „banditizmo“ atžvilgiu teritorija⁷⁵. Siekiant išplėsti partizaninį judėjimą ne tik valsčiuose, bet ir Klaipėdos mieste, 1949 m. vasario 16 d. įvykusiame partizanų vadų suvažiavime buvo priimtas nutarimas, kuriame nužymėtos tolesnės kovos gairės, apimančios ir Klaipėdos kraštą. Numatyta „išplėsti partizanų veiklą arba ją atnaujinti Klaipėdos krašte, Klaipėdoje, Priekulėje, Šilutės ir Pagėgių apskrityse“⁷⁶.

Partizaninio karo eigos Lietuvoje nesutrikdė ir 1950 m. liepos mėn. dar kartą pakeistas administracinis suskirstymas: apskritys ir valsčiai buvo panaikinti, o vietoj jų sudaryti 97 rajonai, kurie priklausė keturioms – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Klaipėdos – sritims. Iš dalies Klaipėdos ir Šilutės apskričių buvo sudarytas Priekulės rajonas. Klaipėdos kraštas įėjo į Šilutės, Priekulės, Klaipėdos ir Pagėgių rajonus.

1948–1952 m. Klaipėdos krašte veikė keletas partizanų būrių. Kęstučio apygardos Lydžio-Aukuro (nuo 1949 m. – Butageidžio) rinktinės Dariaus rajone kovojo „Geležinio vilko“ (veikė Šilutės, Priekulės ir Šilalės rajonuose) ir „Rambyno“ („Pilies“) (veikė Klaipėdos, Šilutės ir Rietavo apskričių sandūroje) būriai. Pirmąjį Dariaus rajono štabą sudarė vadas Petras Balčinas-Pušis ir Pranas Auškalnis-Laisvė.

Kęstučio apygardos Butageidžio rinktinės Dariaus rajone, kuris įėjo į Klaipėdos krašto teritoriją, yra žuvę apie 236 partizanai. Iš Klaipėdos ir Šilutės rajonų MGB 2-N skyrių 1950 m. liepos mėn.–1953 m. ataskaitų matyti, kad dėmesys buvo išskirtinai kreipiamas į žemaitiškąsias rajonų dalis, kur, prasidėjus naujam šaukimui į Raudonąją armiją, suaktyvėjo partizaninis judėjimas. Antai 1952 m. sausio mėn. Šilutės MGB skyriaus ataskaitoje rašoma: „Šį mėnesį buvusių Naumiesčio ir Vainuto valsčių ribose

toliau bazavosi „Geležinio vilko“ banditų grupė. Paskutiniaus 1950 m. mėnesiais, siekdami išvengti šaukimo į Raudonąją armiją, į ją įsiliejo 8 žmonės.⁷⁷ „Geležinio vilko“ ir „Rambyno“ („Pilies“) būriuose daugiausia partizanavo lietuviai naujakuriai, atvykę į Klaipėdos kraštą. Trūkstant šaltinių negalima atmesti ir prielaidos, kad į kai kuriuos Klaipėdos krašto paribyje veikusius partizanų būrius buvo įsitraukę ir prieškarinio Klaipėdos krašto gyventojai. Tačiau akivaizdu, kad Klaipėdos krašto visuomenė pokario metais ginkluotojo pasipriešinimo atžvilgiu buvo pasyvi. Tai atsitiko dėl kelių svarbesnių priežasčių. Pirma, pasyvumą lėmė naujakurių ir repatriantų santykiai bei naujakuriams sovietinės valdžios rodomas tam tikras palankumas. Antra, Klaipėdos krašto gyventojai nuo seno buvo pripratę prie griežtos vokiškos tvarkos ir laikėsi taisyklės, kad „valdžios reikia klausyti ir jai paklusti“. Dėl šių priežasčių (jų galėjo būti ir daugiau) partizanai Klaipėdos krašte didelės paramos negalėjo tikėtis. Tiktai kai kur jų būriai turėjo slėptuves, nors archyviniai šaltiniai liudija, kad partizanai veikė didesnėje Klaipėdos krašto dalyje: Priekulėje, Saugose, Katyčiuose, Šilutėje, Žemaičių Naumiestyje, Pagėgiuose ir Klaipėdoje. Partizanai dažnai lankydavosi Klaipėdos krašte, rengdavo jame atakas. Iš šaltinių matyti, kad bent dalis senųjų Klaipėdos krašto gyventojų įsitraukė į pasipriešinimo kovas prieš sovietų valdžią. Pavyzdžiui, Priekulės rajone 1947–1951 m. veikė S. Greivio-Verpeto vadovaujamas partizanų būrys, sudarytas daugiausia iš senųjų Klaipėdos krašto gyventojų⁷⁸. 1950 m. spalio mėn.–1951 m. sausio mėn. jis buvo sunaikintas⁷⁹. Anot liudytojų, šis būrys veikė gana aktyviai, nes partizanai nuolatos sulaukdavo paramos iš senųjų Klaipėdos krašto gyventojų⁸⁰. S. Greivio-Verpeto būrys kontroliavo ne tik Priekulės apylinkes, partizanai nebijodavo pasirodyti dieną net

pačiame miestelyje. Kad partizanai buvo aktyvūs Klaipėdos krašto paribio rajonuose, patvirtina nemažai faktų: 1947 m. kovo 7 d. prie Pašaltuonio kaimo nukautas milicininkas P. Laugalys, 1949 m. spalio 6 d. mūšyje žuvo Dovilų valsčiaus „liaudies gynėjas“ B. Klevas, 1949 m. lapkričio 18 d. Dieglių kaime pateko į pasalą ir žuvo I. Chitrovas. Taip pat žinomi 1950 m. vasario ir gegužės mėn. vykę S. Greivio-Verpeto būrio partizanų reidai į Endriejavo gyvenvietę. Jų metu buvo nukautas P. Razma ir saugumo viršininkas vyr. leitenantas F. Mozgovojus⁸¹.

Klaipėdos krašte į partizaninį karą įsitraukė ir kitų tautybių atstovai, pirmiausia vokiečiai: pabėgę karo belaisviai, atsilikę nuo savo dalinių kareiviai ar Lietuvos vokiečiai. Pavyzdžiui, „Rambyno“ būryje, kuris veikė Klaipėdos, Šilutės ir Rietavo rajonuose, partizanavo du vokiečiai. Apie vokiečių dalyvavimą partizaniniame kare liudija ir kiti archyviniai šaltiniai⁸². LKP(b) CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, 1945 m. apkaltindamas pogrindį terorizmu, nurodė, kad „nacionalistai dirba vokiečių karininkų vadovaujami. Likviduojant gaujas, tarp užmuštų banditų jau išaiškinta daugiau kaip 150 vokiečių kareivių ir karininkų.“⁸³ A. Sniečkus ragino be pasigailėjimo kovoti prieš „lietuviškai vokiškųjų nacionalistų“ pogrindį.

Atskirai reikėtų aptarti Saugų valsčiuje veikusią partizanų grupę. Iš dokumentų aiškėja, kad 1947 m. čia buvo vokiečių partizanų grupė. Anot šaltinių, 1946 m. vokiečių armijos karininkai P. Bovari, H. Betheimas ir kareivis F. Zenfas pabėgo iš lagerio ir sukūrė „lietuvių-vokiečių nacionalistinę banditų grupę“⁸⁴. Šie partizanai aktyviai veikė 1947–1948 m. balandžio mėn., „atliko 15 teroristinių aktų ir 25 ginkluotus apiplėšimus“⁸⁵. Grupėje buvo 6–20 žmonių. Partizanai turėjo daug pagalbininkų tarp vietos, iš esmės tarp vadinamųjų Klaipėdos krašto,

gyventojų, taip pat tarp naujakurių, atvykusių iš kitų apskričių⁸⁶. Iki 1948 m. balandžio mėn. suimta ar nušauta 18 šios grupės narių, 27 pagalbininkai ir ryšininkai⁸⁷. Gali būti, kad ši grupė buvo tiesiog iš lagerio pabėgę ir besislapstantys vokiečių kareiviai. Vengdami būti įkalinti, jie gyveno miške, o gyventojai šelpė juos maistu. Šis ir kiti pavyzdžiai rodo, kokios sudėtingos ir specifinės sąlygos buvo susidariusios ginkluotam partizaniniam pasipriešinimui Klaipėdos krašte.

Partizaninio karo metais neginkluotas pasipriešinimas vienaip ar kitaip buvo derinamas su ginkluota partizanine kova bei su legaliai gyvenančių laisvės kovotojų pagrindžio veikla. Dalis neginkluotų pagrindžio organizacijų buvo partizanų rezervas, sukurtas partizanų vadovybės iniciatyva⁸⁸. Tokios pagrindinės organizacijos vykdė partizanų pavedimus: platino atsisaukimus, rinko žvalgybos duomenis, rėmė partizanų grupes pinigais, maistu, sudarė pagrindinius rezervinius partizanų būrius⁸⁹.

Neginkluotos kovos pagrindis sovietinės okupacijos metais buvo miestų gyventojų laisvės kovą išreiškiantis pasipriešinimo sąjūdis⁹⁰. Pasipriešinimo placdarmiai miestuose vienur veikė tiesiogiai vadovaujami ginkluotojo pagrindžio štabų, kitur – savarankiškai, palaikydami ryšius tik su ginkluotojo pagrindžio kovotojais, o dar kitur – ir visai nepriklausomai.

Tokių neginkluotų pagrindinių organizacijų, kurios palaikė ryšius su partizanais ar tiesiog veikė savarankiškai išreiškdamos protestą prieš okupaciją, buvo ir Klaipėdos mieste. Ištyrus 1945–1953 m. archyvinis šaltinius, galima drąsiai teigti, jog šiuo laikotarpiu Klaipėdoje veikusioms neginkluotoms organizacijoms būdingos įvairios neginkluotojo pasipriešinimo formos: bendradarbiavimas su partizanais, laikraščių leidyba, atsisaukimų platinimas ir tautinės atributikos propagavimas⁹¹.

Aktyvus Lietuvos partizaninio sąjūdžio vaidmuo ginkluotojo pasipriešinimo laikotarpiu nulėmė ir Klaipėdos miesto pagrindžio organizacinę veiklą. Daugelis iki 1953 m. Klaipėdoje veikusių neginkluotų pagrindžio organizacijų, taip pat pavieniai nesmurtinio pasipriešinimo sąjūdžio dalyviai artimai bendravo su partizanais, buvo ginkluotojo sąjūdžio pagalbininkai. Dauguma pagrindžio organizacijų iki 1953 m. Klaipėdos mieste buvo įkurtos pačių partizanų iniciatyva.

Viena iš tokių Klaipėdoje veikusių organizacijų buvo „Geležinis ketvertas“, kuris būrėsi Klaipėdos ryšių kontoroje⁹². Organizacijai priklausė keturi asmenys – Klementas Želvys, Petras Gudelis, Jonas Braziulis ir Antanas Udrikas⁹³. Pastarasis buvo aktyviausias „Geležinio ketveto“ narys. 1945 m. gyvendamas Mažeikiuose, A. Udrikas įstojo į lietuvišką „nacionalistinį gaujos būrį“⁹⁴ ir priklausė Žemaitijos apygardos Alkos partizanų rinktinei. Išbuvęs joje keletą mėnesių ir suklastojęs dokumentus, jis legalizavosi ir atvyko į Klaipėdą. 1946 m. A. Udrikas įsidarbino Ryšių kontoroje ir prisidėjo prie čia jau veikusios neginkluotos pagrindinės organizacijos, kuri propagavo „antitarybines idėjas“. Gyvendamas Klaipėdoje A. Udrikas palaikė ryšius su Mažeikiuose veikusiais partizanais. Tai liudija paties A. Udriko teisme duoti parodymai, jog iš Klaipėdos į Mažeikius ne kartą buvo vežami medikamentai, o iš Alkos partizanų rinktinės į Klaipėdą – atsisaukimai ir nelegali pagrindinė spauda⁹⁵. 1947 m. organizacijos nariams buvo iškelta baudžiamoji agentūrinė byla „Paaugliai“.

Pagrindinis teisme organizacijai mestas kaltinimas buvo antisovietinės propagandos kurstymas darbo metu tarp Ryšių kontoros darbininkų. Anot kaltintojų, „Geležinio ketveto“ organizacijos nariai pasisakė „prieš sovietų valdžią ir Raudonąją armiją, garbino gyvenimą Smetonos režimo ir fašistinės

Vokietijos metu⁹⁶, ragino jaunimą nestoti į komjaunimą, išsakė teroristinius ketinimus komjaunimo ir aktyvo atžvilgiu⁹⁷, agitavo netarnauti Raudonojoje armijoje, kurti Lietuvos partizanų grupes ir į jas stoti.

1947 m. kovo 20 d. „Geležinio ketverto“ nariai buvo nuteisti laisvės atėmimu nuo penkerių iki dešimties metų⁹⁸.

Kita pagrindžio organizacija, įkurta partizanų iniciatyva ir veikusi Klaipėdos mieste, buvo Visvydo tėvonijos Vytauto grandis. Idėja ją įkurti kilo 1948 m. Kęstučio apygardos partizanų štabe, kuriame subrendo mintis, jog Klaipėdoje lietuvybei palaikyti būtinai reikia įkurti antisovietinį pagrindį, pajėgų kovoti su vis stiprėjančia sovietų valdžia⁹⁹.

Apie tai, jog tokia pagrindinė organizacija galėjo gyvuoti iki susikuriant Visvydo tėvonijos Vytauto grandžiai, galima spręsti iš Kęstučio partizanų apygardos vado J. Žemaičio liudijimų, kad „1948 metų kovo mėnesį Jungtinė Kęstučio apygarda apėmė vakarinę Lietuvos dalį nuo Kauno iki Klaipėdos“¹⁰⁰. Kadangi apygardai priklausė labai didelė teritorija, nutarta ją padalyti į Kęstučio ir Prisikėlimo apygardas. Pasak J. Žemaičio, 1948 m. balandžio mėn. susiformavusią Kęstučio apygardos „šerdį sudarė Pietų Žemaitijos (Aukuro, Žebenkštis ir Vaidoto) rinktinės bei Klaipėdos pagrindžio organizacija, kuriai priklausė legaliai gyvenantys žmonės“¹⁰¹. Apie tai, jog tokia pagrindinė organizacija galėjusi gyvuoti, kalbama ir Visvydo tėvonijos Vytauto grandies baudžiamosios bylos protokole. Jame teigiama, esą tokią antisovietinę pagrindinę organizaciją (dar prieš atsirandant Vytauto grandžiai) „mes jau sutriuškinome“¹⁰². Daugiau duomenų apie šią organizaciją rasti nepavyko.

LYA išlikęs Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) organizacijos Klaipėdos mieste Visvydo tėvonijos Vytauto grandies 1949 m. lapkričio 20 d. trijų Klaipėdos mokytojų instituto studentų – Jaro (Stasio

Mačiulio), Sakalo (Stasio Beitos) ir Aro (Petro Žąsyčio) – susirinkimo protokolas¹⁰³. Susirinkime buvo nutarta įsteigti pagrindinę grupę, kurios tikslas – apsaugoti moksleivių dvasią nuo „rusiškojo-žydiškojo komunizmo“¹⁰⁴. Taip pat buvo ketinama leisti laikraštį „Vytauto grupė“, tačiau šį pavadinimą dar turėjo galutinai „tvirtinti arba pakeisti Kęstučio apygardos štabas“¹⁰⁵. Apygardos štabas patvirtino kitą laikraščio pavadinimą – „Kavilijas už laisvę“.

Steigiamajame protokole rašoma, jog Vytauto grandies vado (štabo viršininko) pareigas eina S. Mačiulis, o S. Beita ir P. Žąsytis yra štabo nariai. Vado S. Mačiulio užduotis buvo skleisti jaunuomenėje laisvės idėjas, telkti lietuvių tautą kovai prieš sovietų valdžią ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę¹⁰⁶.

Vytauto grupės vadovybė neabejotinai buvo priklausoma nuo Kęstučio apygardos štabo. Neginkluotos studentų organizacijos protokolo galutinėje pastaboje rašoma, jog Vytauto grupės nutarimus priima, keičia ir atmeta LLKS organizacijos Kęstučio apygardos štabas¹⁰⁷. Tačiau dokumentų, kurie liudytų, jog Kęstučio apygardos štabas nurodinėjo šiai organizacijai, neišlikę.

Klaipėdos mieste veikusios pagrindinės organizacijos nario Česlovo Leono Karecko atsiminimų knygoje „Raudonųjų vilkolakių brydė“ (1998 m.) pažymima, jog S. Mačiulis „atvyko iš Skaudvilės gimnazijos su Kęstučio apygardos partizanų štabo vadovybės išankstiniu nurodymu suorganizuoti pagrindinę LLKS organizaciją Klaipėdos miesto mokytojų institute“¹⁰⁸.

Visvydo tėvonijos Vytauto grandies artimiausios veiklos tikslai ryškiausiai atsispindi organizacijos steigiamajame protokole. Jame buvo numatyta „susitikti su partizanu Lyru“¹⁰⁹ (Jonu Nuobaru) iš Kęstučio apygardos štabo ir smulkiau aptarti organizacijos darbus, įsigyti rašomąją mašinėlę, bent du kišeninius ginklus, įrengti slėptuvę įrankiams.

Ne tik idėja įkurti pačią organizaciją, bet ir sumanymas leisti laikraštį kilo Kęstučio apygardos vadovybės štabe. Atsakingas už šio plano įgyvendinimą buvo iš Skaudvilės gimnazijos atsiųstas S. Mačiulis, kuris įgaliojo S. Beitą leisti laikraštį¹¹⁰. Suradus patalpas ir įsigijus rašomąją mašinėlę, pradėtas rengti pirmasis laikraščio „Kalavijas už laisvę“ numeris, kuris pasirodė 1949 m. gruodžio 10 d.¹¹¹ Kaip jame buvo rašoma, „Kalavijas už laisvę“ siekė „žadinti merdincios tautos sąmonę, gelbėti jaunąją kartą nuo svetimų, bolševikinių tendencijų, ginti lietuviškus papročius ir skatinti brolius naujam žygiui. [...] Laikraščio redakcija sveikina kovojančius brolius, linki jiems pasisekimo ir kviečia visus tautiečius paskutinėn kovon.“¹¹² „Kalavijo už laisvę“ straipsniai orientavosi į studentus ir moksleivius, kuriuos pirmiausia bandė paveikti sovietinė ideologija.

Laikraštis „Kalavijas už laisvę“ kartu su „Laisvės varpu“, kitu Kęstučio apygardos leidžiamu laikraščiu, kuris, partizanui Lyrui bendradarbiaujant su pagrindinės organizacijos nariu Jonu Laurinavičiumi, būdavo atgabenamas į Klaipėdą¹¹³, platintas Pedagogikos instituto bibliotekoje, kur dirbo vienas iš pagrindinio dalyvių Č. L. Kareckas.

Šios Klaipėdos mieste veikusios organizacijos veikla nesiribojo vien laikraščio leidimu. Visvydo tėvonijos Vytauto grandis rinko duomenis, medikamentus, ginklus ir pinigų partizanų grupėms.

Kęstučio apygardos štabas davė nurodymą Visvydo tėvonijos Vytauto grandies organizacijai rinkti, kaupti ir perduoti informaciją. Yra išlikę grandies vado S. Mačiulio įsakymai organizacijos nariams nustatyti ir išaiškinti tarp studentų komjaunuolius¹¹⁴. Organizacijos narys Napoleonas (Vaclovas Kedys) išaiškino 60 studentų komjaunuolių, kuriuos suskirstė į dvi grupes – aktyvius ir pasyvius¹¹⁵ – ir šią informaciją perdavė štabo vadovybei. Kęstučio apygarda iš šios pogrindinės

organizacijos gaudavo ne tik duomenų, bet ir piniginių aukų¹¹⁶. S. Mačiulis siuntinėjo studentams anoniminius įspėjamuosius laiškus nestoti į komjaunimą ir neišduoti Lietuvos laisvės. Pasak Č. L. Karecko, tik po teismo paaiškėjo, kad vienas iš Klaipėdos mokytojų instituto studentų tokį laišką nunešė į MGB ir įteikė majorui Vladui Bubnovui¹¹⁷. Anot liudytojų, informatorius galėjęs būti P. Žąsytis (Aras)¹¹⁸. Laiškui patekus į saugumą ši studentų organizacija pradėta sekti. Tardymo metu taip pat paaiškėjo, kad studentas Petras Rudis laikraštį „Laisvės varpas“ nunešdavęs į MGB ir nurodydavęs, iš ko jį gavęs. Taip ši organizacija pateko į MGB akiratį. Sekimui ir suėmimams vadovavo majoras V. Bubnovas. Būdami jauni ir stokodami patirties, pogrindžio dalyviai iki pat suėmimo nepastebėjo, jog yra sekami.

Dokumentuose užsimenama, jog Kęstučio apygardos partizanų štabo narys Lyras (J. Nuobaras), iš apygardos perdavinėjęs nurodymus Klaipėdos mieste veikusiai Visvydo tėvonijos Vytauto grandies organizacijai, buvo KGB agentas. Šį faktą savo liudijime (užrašytas 1996 m.), mini Janina Mackevičienė¹¹⁹.

Apie tai, kad Lyras buvęs agentas, užsimenama ir Gintaro Visocko straipsnyje „Aš – KGB agentas Lyras...“, išspausdintame „Valstiečių laikraštyje“¹²⁰. Straipsnio pavadinimas paimtas iš paties Lyro kalbos, pasakytos 1996 m. kovo 19 d. LNK televizijos laidoje „Prieštarauk“. Trūkstant dokumentų šiandien galima tik spėlioti, „kas gi nutildė Lyrą – į valdžią atėjusi LDDP, buvę sėbrai ar liudininkai, buvę partizanai, galintys į dienos šviesą išvilkti gerokai daugiau, nei pats sokolovininkas norėtų, jo juodų darbų“¹²¹. Tad į klausimą, kas išdavė ir susekė Visvydo tėvonijos Vytauto grandies narius, iki galo nėra atsakyta.

Saugumui išaiškinus Visvydo tėvonijos Vytauto grandies veiklą, prasidėjo pogrindinės

džio organizacijos narių suėmimai. Pirmasis 1950 m. gegužės 11 d. į MGB rankas pateko grupės vadas S. Mačiulis (Jaras)¹²². Tai sužinoję kiti organizacijos nariai pradėjo naikinti pagrindinę spaudą, raštiškus nurodymus, priesaikos lapus, kitus dokumentus. Iki 1950 m. birželio pabaigos buvo suimta dvylika organizacijos narių.

Tačiau, pasak liudytojo Stasio Poškos, Visvydo tėvonijos Vytauto grandis vienijo kur kas daugiau žmonių – organizaciją galėjo sudaryti apie 60 narių¹²³. Organizacijos narė Zofija Baublytė, išvengusi bausmės, nes sugebėjo pasislėpti nuo saugumo, sudegino organizacijos archyvą ir daugelio narių priesaikos lapus, teigia, kad Visvydo tėvonijos Vytauto grandyje buvo apie 40 narių¹²⁴. Tikslaus organizacijai priklausiusių žmonių skaičiaus nurodyti neįmanoma, nes jos archyvas buvo sunaikintas. Išlikę liudytojai to pasakyti negali dėl organizacijoje veikusios konspiracinės sistemos, kuri ribojo informaciją apie jos narių skaičių.

Suėmus organizacijos narius, be jau minėtų laikraščių, priesaikos lapų, rasta ir kitų įkalčių. Organizacijos slėptuvėje aptikta rašomoji mašinėlė, straipsnių juodraščių, keletas ginklų¹²⁵.

1950 m. lapkričio 22–23 d. Klaipėdoje įvyko teismas. Pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58-1a straipsnį visi organizacijos nariai kaip „liaudies priešai“ buvo apkaltinti „tėvynės išdavimu“¹²⁶ ir antisovietinės Visvydo tėvonijos Vytauto grandies organizacijos sukūrimu. Kaltinimas antisovietine propaganda ir antisovietinės spaudos platinimu tarp studentų ir miesto visuomenėje pateiktas ne visiems Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nariams.

1949 m. susikūrusios ir pusmetį gyvusios LLKS Visvydo tėvonijos Vytauto grandies pagrindinės organizacijos, bendradarbiavusios su Kęstučio apygardos partizanais, pagrindiniai tikslai buvo siekis atkurti

nepriklausomą Lietuvos valstybę ir skatinti jaunimą išlaikyti lietuvišką dvasią platinant LLKS pagrindinę leidžiamą spaudą. Ši neginkluota pagrindinė organizacija įkurta pačių partizanų iniciatyva. Ji buvo rezervinis Kęstučio apygardos būrys, o jos struktūra buvo racionali konspiracijos atžvilgiu. Naujų narių buvo ieškoma pasitelkiant asmeninius ryšius ir pasitikint žmonių patriotiškumu. Deja, viskas baigėsi išdavystėmis ir organizacijos narių suėmimais. Kadangi sovietinio saugumo tinklas buvo platus, o jauniems pagrindininkams stigo patirties, organizacija greitai buvo susekta ir sunaikinta.

1953-ieji Lietuvoje buvo lūžio metai. Organizuota partizaninė veikla iš esmės baigėsi, tad pagrindžio jaunimo organizacijoms teko pačioms kelti savo veiklos prioritetus ir ieškoti naujų būdų veikti. Po 1953 m. pasipriešinimui Lietuvoje būdingos šios formos: pagrindinių jaunimo organizacijų kūrimas, laikraščių ir atsišaukimų platinimas, vėliavų kėlimas, viešas tautinių ir religinių švenčių minėjimas ir t. t.¹²⁷ Kita vertus, pasikeitė ir okupacinės valdžios santykis su užkariautų kraštų gyventojais. Po Josifo Stalino mirties liovėsi trėmimai, fizinį genocidą pakeitė dvasinis nutautinimas ir ateizavimas, buvo pasitelkta gerokai rafinuotesnė propaganda¹²⁸.

1953 m. Klaipėdos mokytojų institute tvyrojo priešinimosi okupantų valdžiai, kovos už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę dvasia, kuriai įkūnyti kūrėsi antisovietinės organizacijos, vis dar palaikydavusios ryšius su pavieniais partizanais¹²⁹.

1953 m. spalio mėn. Klaipėdos mokytojų instituto antro kurso studentas Stasys Vyšniauskas kartu su tos pačios mokyklos studentais įsteigė antisovietinę pagrindinę organizaciją – Lietuviškąją draugiją. Anot saugumiečių, nurodymą įkurti tokią organizaciją S. Vyšniauskas gavo iš „gaujos, besislapstančios Rietavo rajone, iš kur pats buvo kilęs“¹³⁰.

Tai, kad 1953 m. aktyvus partizaninis pasipriešinimas iš esmės jau buvo nuslopinatas, galėjo skatinti jaunimą vykti į miestus ir steigti ten neginkluotas pogrindines organizacijas. 1953 m. gruodžio 15–17 d. vykusiame LKP CK VIII plenumo buvo aptartas mokyklų darbas akcentuojant jų ideologinį poveikį visuomenei¹³¹. Pranešimą apie mokyklinio jaunimo idėjinį-politinį auklėjimą skaitęs LSSR vidaus reikalų ministras Kazimieras Liaudis pareiškė, jog „buržuaziniai nacionalistai ir sumuštų nacionalistų ginkluotų bandų likučių vadeivos bando [...], o kai kur ir sukuria iš besimokančio jaunimo antitarybines organizacijas ir grupes, kurių tikslas – teroristinių ir diversinių aktų vykdymas, antitarybinių lapelių platinimas ir kitas ardomasis darbas“¹³².

Remiantis Lietuviškajai draugijai iškelta baudžiamąja byla ir S. Vyšniausko parodymais, galima teigti, jog idėjos įsteigti šią organizaciją autoriai buvo aktyviojo pasipriešinimo dalyviai¹³³. Konkrečių duomenų apie partizanų grupę, veikusią Rietavo rajone ir paskatinusią sukurti Klaipėdos mokytojų institute Lietuviškąją draugiją, rasti nepavyko.

Lietuviškoji draugija turėjo S. Vyšniausko paruoštus nuostatus, programą ir tikslą kovoti prieš sovietinę santvarką Lietuvoje¹³⁴. Draugijos nuostatuose pabrėžiama, jog ši pogrindinė organizacija sukurta demokratiniiais krikščioniškais pagrindais ir siekia Lietuvos laisvės, nes „Tėvynės gynimas kiekvienam LD [t. y. Lietuviškosios draugijos. – L. P.] nariui yra pirmoji šventa pareiga“¹³⁵. Organizacijos nariai, Klaipėdos mokytojų institute skleisdami antitarybines idėjas, ragino moksleivius nestoti į komjaunimą ir kai kuriuos jų įtraukė į Lietuviškąją draugiją.

Pagal Lietuviškosios draugijos įstatus organizacijos nariu galėjo tapti kiekvienas lietuvis jaunuolis. Amžiaus cenzas – nuo

14 iki 34 metų. Vyresni nariai, „patvirtinus ir leidus ratelio vadovybei, [...] galėjo likti organizacijoje“¹³⁶.

Pagal nuostatus kiekvienas narys privalėjo kelti savo politinį išprusimą, vykdyti organizacijos sprendimus, palaikyti ryšį su Lietuvos partizanais, „kovoti prieš lietuviškų tradicijų pažeidimus“, studijuoti karo mokslus, būti doras ir teisingas¹³⁷.

Pogrindinė organizacija rengė pasitarimus, kuriuose svarstė naujų narių įtraukimą į ją. Iš viso Lietuviškojoje draugijoje buvo septyni nariai – Stasys Vyšniauskas (Vinfidas), Romualdas Abromaitis (Lobiškis), Valentinas Baltmiškis, Lida Naujokaitė (Vilnelė), Antanina Jakaitė (Vilija), Ona Jablonskytė (Rugiagėlė) ir Irena Beinortaitė (Neužmirštuolė)¹³⁸.

Informacijos apie šios organizacijos veiklą yra tik Lietuviškosios draugijos baudžiamojoje byloje. Vienas svarbiausių įrodymų, liudijančių apie darbą ir priešinimąsi okupantų valdžiai, yra išlikę du šios pogrindinės grupės laikraščio „Į laisvę“ numeriai¹³⁹. Iš viso pasirodė penki ranka rašyti šio leidinio numeriai, kuriems straipsnius apie Lietuvos istoriją, nepriklausomybės laikotarpį, sovietų valdžią kritikuojančias publikacijas, taip pat eilėraščius ir apsakymus rašė šios organizacijos nariai.

Lietuviškoji draugija išplatino dvidešimt antisovietinių atsišaukimų. Juose buvo raginama minėti Vasario 16-osios šventę, ginklu kovoti prieš bolševizmą ir siekti Lietuvos nepriklausomybės.

Dar vienas drąsus organizacijos žingsnis buvo ketinimas virš instituto iškelti tautinę vėliavą, kuri „bylotų apie laisvą ir nepriklausomą Lietuvos gyvenimą“¹⁴¹. Šis sumanymas liko neįgyvendintas, nes sovietinis saugumas suėmė organizacijos narius beplatinančius Klaipėdos mieste atsišaukimus.

1954 m. gegužės 11 d. teismo nuosprendžiu nuteisti trys Lietuviškosios draugijos

nariai: S. Vyšniauskas nubaustas dešimt metų, R. Abromaitis – aštuonerius ir V. Baltmiškis – šešerius metus kalėti nesuvaržant teisiu¹⁴².

1945–1953 m. Klaipėdos mieste veikė šios pagrindinės neginkluotos organizacijos: LLA Šatrijos grupė (palaikė ryšius su LLA Telšių apskrities Luokės valsčiaus Šatrijos partizanų rinktine, vadovaujama V. Mantvydo); „Geležinis ketvertas“ (bendradarbiavo su Alkos rinktine); Visvydo tėvonijos Vytauto grandis (palaikė ryšius su Kęstučio apygarda); Lietuviškoji draugija (bendradarbiavo su partizanų būriais, besislapstančiais Rietavo rajone) bei J. Stankevičiaus ir J. Visockio grupė (turėjo ryšį su ginkluotojo pasipriešinimo dalyviu Vaidila, veikusiu Palangos apskrityje).

Tyrimas rodo, kad jau 1946 m. pavasarį Klaipėdos mieste pradėjo kurtis antisovietinės grupės ir organizacijos, kurios stengėsi palaikyti ryšius su Lietuvos partizanais¹⁴³. Keturios iš šių organizacijų buvo užmezgusios ryšius su dviem didžiosiomis Vakarų Lietuvos srities partizanų apygardomis – Žemaičių ir Kęstučio¹⁴⁴.

Išskirtinis šių organizacijų bruožas tas, kad jas įkurti paskatino apygardų centriniai partizanų štabai. Klaipėdos regionas tuo metu kaip tik buvo tuščia terpė, kurioje partizanai, turėdami šalininkų, galėjo plėtoti antisovietinę veiklą. Legaliai gyvenantis žmogus būdavo siunčiamas į Klaipėdą įkurti ten antisovietinės organizacijos. Glaudus partizaninio karo dalyvių ir neginkluotų organizacijų narių bendradarbiavimas tęsėsi iki 1953 m., kai ginkluotas pasipriešinimas sovietų valdžiai buvo nuslopintas. Vėliau pagrindinės organizacijos savo veiklą tęsė savarankiškai.

Po ilgų kovų partizaninis judėjimas buvo palaužtas. Sovietinio saugumo duomenimis, Klaipėdos kraštas „buvo išvalytas nuo banditizmo“ 1953 m. balandžio mėnesį¹⁴⁵. Prieкулės ir Šilutės rajonuose po tris pavienius

„banditus“ veikė iki 1955 m. Tačiau 1953 m. antisovietinis pasipriešinimas transformavosi: iš ginkluotojo pasipriešinimo pereita į neginkluotąjį.

IŠVADOS

Tyrimas parodė, kad po Antrojo pasaulinio karo sąlygos kilti antisovietiniam pasipriešinimui Klaipėdos krašte nebuvo palankios. Galimybės tam atsirado tik 1946–1947 m. Vėlyvą, palyginti su visa kita Lietuvos dalimi, partizaninį pasipriešinimą lėmė keletas veiksnių: Klaipėdos krašte gana ilgai išsilaikė vokiečių kariuomenė, čia vėlai atėjo ir pasiliko sovietinė armija, lėtai didėjo Klaipėdos krašto ir miesto gyventojų skaičius, vyko socialinės atomizacijos procesai, buvo menkas žmonių tarpusavio pasitikėjimo lygis. Kadangi Klaipėdos krašte kūrėsi įvairių tautinių, ideologinių ir konfesinių pažiūrų žmonės, jų santykiai buvo gana sudėtingi. Visa tai ir lėmė, kad Klaipėdos krašte 1945 m. nekilo didelis, ginkluotas ir vieningas pasipriešinimas sovietiniam režimui.

Susiformuoti ginkluotam pasipriešinimui reikėjo tam tikro skaičiaus patikimų žmonių, puoselėjančių lietuvių ir gyvenančių nepriklausomos Lietuvos atgimimo dvasia. Didžiojoje Lietuvoje vykęs gyventojų ir sovietinės valdžios konfliktas, t. y. partizaninis karas, Klaipėdos krašte iš esmės persikėlė į naujakurių ir repatriantų santykių plotmę. Repatriantai istoriniuose šaltiniuose nediferencijuojami, jie visi išskiriami kaip antisovietinių elementų rėmėjai greta tam tikrą statusą turinčių žmonių. Tai leidžia kalbėti apie galimas specifines antisovietinio pasipriešinimo Klaipėdos krašte sąlygas Lietuvos teritorijos kontekste ir apie paties antisovietinio pasipriešinimo specifiką.

Klaipėdos krašte padidėjus gyventojų skaičiui valdžiai darėsi vis sunkiau kontro-

liuoti atvykėlių lojalumą okupantams ir jų ideologijai. Todėl čia atsirado palankesnė terpė kilti patriotinėms idėjoms ir kurtis pagrindžio organizacijoms. Partizaninio karo padėtis – ypač kiekybės atžvilgiu – Klaipėdos krašte pasikeitė po 1947 m. gegužės mėn., kai prie Klaipėdos apskrities buvo prijungti trys Kretingos valsčiai: Endriejavo, Gargždų ir Veiviržėnų, kuriuose telkėsi didžiausios partizanų pajėgos. Tyrimas atskleidė, jog Klaipėdos krašte 1948–1953 m. veikė du partizanų būriai – „Geležinio vilko“ ir „Rambyno“ („Pilies“). Jie kovojo Klaipėdos ir Šilutės apskrityse.

Archyviniai šaltiniai rodo, kad į kai kuriuos Klaipėdos krašto paribyje veikusius partizanų būrius galėjo stoti ir prieškarinio Klaipėdos krašto gyventojai. Pirmiausia į partizaninį karą Klaipėdos krašte įsitraukė vokiečių tautybės žmonės: pabėgę karo belaisviai, atsilikę nuo savo dalinių kareiviai ir Lietuvos vokiečiai, kovoję prieš sovietinį režimą. Vis dėlto darytina išvada, kad Klaipėdos krašto visuomenė pokario metais ginkluotojo pasipriešinimo atžvilgiu liko pasyvi.

Aktyvus Lietuvos partizaninio sąjūdžio vaidmuo ginkluotojo pasipriešinimo laikotarpiu nulėmė ir Klaipėdos miesto pagrindžio organizacijų veiklą. Daugelis iki 1953 m. Klaipėdoje veikusių ginkluotojo pagrindžio

organizacijų artimai bendravo su partizanais ir buvo ginkluotojo sąjūdžio pagalbininkės.

Aktyviausiai antisovietines idėjas reikė jaunimas, atvykęs į Klaipėdą mokyti ar dirbti iš gretimų rajonų, taip pat asmenys, užmezgę ryšius su aktyviojo pasipriešinimo dalyviais, veikusiais Žemaitijos ir Kęstučio apygardose. Mokyklose įsikūrusios pagrindinės organizacijos palaikė ryšius su partizaniniu judėjimu. Jauni žmonės buvo partizanų ryšininkai ir aktyvūs pagalbininkai leidžiant ir platinant pagrindžio spaudą ir atsišaukimus. Pagrindžio jaunimo organizacijų nariai rinko žvalgybos duomenis, pinigų ir maistą partizanams, buvo pasiruošę įsitraukti į aktyvią partizaninę kovą.

1946–1953 m. veikusios keturios pagrindinės neginkluotos organizacijos palaikė ryšius su dviem didžiosiomis Vakarų Lietuvos srities partizanų apygardomis – Žemaičių (Šatrijos ir Alkos rinktinės) ir Kęstučio.

Ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, pasireiškęs aktyviu antisovietinių nuotaikų, karinių veiksmų ir politinių siekių demonstravimu, buvo svarbus ir reikšmingas istorinis įvykis, nes kiekvienas antisovietinis organizacijų veiksmas oponavo sovietinei sistemai. Nauji dokumentai ir liudytojų apklausos rodo, jog, kitaip nei iki šiol manyta, Klaipėdos mieste ir krašte pokario metais antisovietinis pasipriešinimas egzistavo.

Nuorodos

¹ B. Kuzmickas, „Dvasinis genocidas“, *Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose*, Vilnius, 1994, p. 39.

² K. Kasparas, *Lietuvos karas. Antroji Sovietų Sąjungos agresija. Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos tarpnis. 1944 m. vasara–1946 m. pavasaris*, Kaunas, 1999, p. 44–47.

³ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 32;

N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, t. 19, p. 5–9.

⁴ Lietuvos Respublikos Seimo Deklaracija dėl Jono Žemaičio pripažinimo Lietuvos valstybės vadovu, *Žin.*, 2009, kovo 19, Nr. 30-1166.

⁵ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 382.

⁶ V. Vareikis, „Klaipėda (Memel) in der Nachkriegszeit 1945–1953“, *Annaberger Annalen. Jahrbuch über*

Litauen und deutsch-litauische Beziehungen, Heidelberg, 1995, Nr. 3, S. 52–66.

⁷ A. Hermann, „Klaipėdiškių likimas Lietuvoje po 1945 metų“, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000, p. 79.

⁸ *Ibid.*, p. 77.

⁹ V. Vareikis, *Klaipėda XX amžiuje*, Klaipėda, 1993, p. 67.

¹⁰ N. Vitkutė, „Klaipėdos gyventojai“, *Aukuras. Klaipėdos kultūros raidos bruožai*, Klaipėda, 1992, p. 9.

¹¹ A. Juška, „Mažlietuvių evakuacija ir genocidas 1944–1951 metais“, *Tiltai*, Klaipėda, 1998, Nr. 2–3, p. 76.

¹² N. Kairiūkštytė, *Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945–1960 metais*, Vilnius, 1987, p. 74.

¹³ V. Vareikis, *Klaipėda XX amžiuje*, p. 57.

¹⁴ A. Hermann, op. cit., p. 77.

¹⁵ A. Juška, op. cit.

¹⁶ N. Kairiūkštytė, op. cit., p. 69–70.

¹⁷ *Ibid.*, p. 70.

¹⁸ 1946 m. gruodžio 22 d. raštas apie antisovietinę veiklą (rusų k.), Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-754, ap. 4, b. 527, l. 54.

¹⁹ *Ibid.*, l. 79.

²⁰ N. Vitkutė, op. cit., p. 9.

²¹ V. Safronovas, *Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai*, Klaipėda, 2002, p. 65.

²² N. Kairiūkštytė, op. cit., p. 72.

²³ *Ibid.*, p. 74.

²⁴ Aiškinamasis raštas apie NKVD agentūrinį-operatyvinį darbą Klaipėdos mieste 1945 m. trečiąjį ketvirtį (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 3, b. 103, l. 77.

²⁵ L. Truska, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 389.

²⁶ N. Kairiūkštytė, „Klaipėdos krašto kaimo vietovių apgyvendinimas pokario metais“, *Lietuvininkų kraštas*, Klaipėda, 1995, p. 365.

²⁷ I. Simonaitytė, „Mano kelionės į Klaipėdos kraštą įspūdžiai“, *Baltija*, Vilnius, 1998, p. 19.

²⁸ 1945 m. spalio 4 d. aiškinamasis raštas (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1468, l. 14.

²⁹ A. Jakubčionis, „Žemės ūkio kredito kooperacijos veikla Lietuvos TSR 1945–1949 m.“, *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, Vilnius, 1989, Nr. 30, p. 124.

³⁰ A. Anušauskas, op. cit., p. 159.

³¹ 1946 m. gegužės mėn. Pagėgių aps. NKVD ataskaita LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto se-

kretoriui A. Kaireliui (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 14, b. 327, l. 18.

³² Kretingos aps. vykdomojo komiteto pirmininko V. Simonavičiaus 1945 m. kovo 19 d. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui (rusų k.), *ibid.*, ap. 5, b. 29, l. 36.

³³ Klaipėdos aps. vykdomojo komiteto pirmininko S. Juozapavičiaus ir LKP(b) Klaipėdos aps. komiteto sekretoriaus K. Kazlausko pranešimas LKP(b) CK apie padėtį Klaipėdos aps. (rusų k.), *ibid.*, ap. 8, b. 59, l. 25.

³⁴ 1945 m. gegužės mėn. LKP(b) Pagėgių aps. komiteto sekretoriaus V. Rybakovo pranešimas (rusų k.), *ibid.*, l. 38.

³⁵ Klaipėdos aps. MGB 1947 m. spalio mėn. pranešimas (rusų k.), *ibid.*, ap. 3, b. 1211, l. 349–350.

³⁶ 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), *ibid.*, ap. 58, b. P-20131, l. 66.

³⁷ Aiškinamasis raštas dėl kovos su antisovietiniu pogrindžiu ir banditizmu rezultatų Klaipėdos aps. (rusų k.), *ibid.*, ap. 3, b. 1103, l. 38.

³⁸ Raštas visiems Klaipėdos aps. viršininkams ir miesto NKVD viršininkui pplk. Dragūnui (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 1103, l. 34.

³⁹ Aiškinamasis raštas dėl NKVD agentūrinio-operatyvinio darbo Klaipėdos mieste 1945 m. trečiąjį ketvirtį (rusų k.), *ibid.*, ap. 3, b. 1103, l. 75.

⁴⁰ 1945 m. rugsėjo 6 d. pranešimas (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 1103, l. 31.

⁴¹ Č. L. Kareckas, *Raudonųjų vilkolakių brydė*, Kaunas, 1998, p. 59.

⁴² 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 67.

⁴³ LLA Šatrijos grupės narės E. Vasiliauskaitės-Kupienės atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2006 m. kovo 13 d.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 68.

⁴⁶ LLA Šatrijos grupės narės E. Vasiliauskaitės-Kupienės atsiminimai.

⁴⁷ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 272.

⁴⁸ Baudžiamosios bylos kaltinamoji išvada, 1947 m. liepos 4 d. (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 87.

⁴⁹ Atsišaukimas „Lietuviai“, *ibid.*, l. 48.

⁵⁰ LLA Šatrijos grupės narės E. Vasiliauskaitės-Kupienės atsiminimai.

⁵¹ 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 66.

⁵² Ibid., l. 69.

⁵³ Nuosprendis J. Stankevičiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), ibid., b. P-18607, l. 50.

⁵⁴ Ibid., l. 51.

⁵⁵ Ibid., l. 52.

⁵⁶ Ibid., l. 27.

⁵⁷ D. Janauskaitė, „Pokario tragedijos dar gyvos“, *Klaipėda*, 2006, vasario 15, p. 1–7.

⁵⁸ Nuosprendis J. Visockiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18607, l. 28; Nuosprendis J. Stankevičiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), ibid., l. 52.

⁵⁹ D. Kuodytė, „Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, t. 14, p. 6.

⁶⁰ „Lietuvos laisvės armijos dokumentų rinkinys“, sud. D. Kuodytė, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, t. 14, p. 40.

⁶¹ K. Kasparas, *Lietuvos laisvės armija*, Kaunas, 2002, p. 237.

⁶² Ibid., p. 237.

⁶³ „Lietuvos laisvės armijos dokumentų rinkinys“, p. 40.

⁶⁴ D. Kuodytė, „Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui“, p. 6.

⁶⁵ 1945 m. balandžio 1– spalio 10 d. Klaipėdos NKVD-NKGB darbo ataskaita (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 54, b. 479, l. 13.

⁶⁶ D. Kuodytė, „Žemaičių apygarda. Kardo (Kardų) rinktinė“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1993, t. 7, p. 16.

⁶⁷ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ 1947 m. kovo 27 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 54, b. 479, l. 146–147.

⁶⁸ LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašino 1946 m. vasario 18 d. slapta pranešimas (rusų k.), LCVA, f. R-7S4, ap. 13, b. 71, l. 8–26.

⁶⁹ 1947 m. gegužės 13 d. NKVD Kovos su banditizmu skyriaus darbo ataskaita (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1479, l. 142.

⁷⁰ 1947 m. rugsėjo 13 d. NKVD Kovos su banditizmu skyriaus darbo ataskaita (rusų k.), ibid., b. 1483, l. 92.

⁷¹ J. Bagušauskas, „Jaunimo antisovietinis pasi-

priešinimas Lietuvoje 1944–1960 metais“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, t. 17, p. 28.

⁷² LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. Jefimovo 1949 m. sausio 19 d. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui apie LSSR MGB darbą kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis 1948 m. gruodžio mėn. (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 5, b. 29, l. 5–6.

⁷³ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 22.

⁷⁴ 1948 m. birželio 22 d. NKVD Kovos su banditizmu skyriaus darbo ataskaita (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1483, l. 92.

⁷⁵ Apie agentūrinį-operatyvinį darbą Klaipėdos aps., 1948 m. lapkričio 14 d. (rusų k.), ibid., b. 1223, l. 130.

⁷⁶ D. Kuodytė, „Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui“, p. 50.

⁷⁷ 1952 m. sausio 28 d. Šilutės MGB skyriaus darbo ataskaita (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 16, b. 869, l. 6.

⁷⁸ Aiškinamasis raštas apie NKVD agentūrinį-operatyvinį darbą Priekulės r., 1951 m. lapkričio 22 d. (rusų k.), ibid., b. 840, l. 11–114.

⁷⁹ Ibid., l. 114.

⁸⁰ LLA Šatrijos grupės narės E. Vasiliauskaitės-Kupienės atsiminimai; Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario A. Ruigio atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2005 m. spalio 26 d.

⁸¹ K. Budginas, S. Karalius, „Rezistencija Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1993, t. 7, p. 44–60.

⁸² Ibid., p. 56.

⁸³ „LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriaus A. Smirnovo informacija LKP(b) CK apie Klaipėdos mieste gyvenusių partizanų, jų rėmėjų, pasiturinčių ūkininkų šeimų trėmimą, 1949 m. balandžio 2 d.“, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, Vilnius, 1995, p. 528–529; 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20131, l. 67; Baudžiamosios bylos kaltinamoji išvada, 1947 m. liepos 4 d. (rusų k.), ibid., l. 87.

⁸⁴ Specialusis pranešimas apie antisovietinės grupės atskleidimą Saugų vls., 1947 m. spalio 28 d. (rusų k.), ibid., ap. 3, b. 1473, l. 217.

⁸⁵ Ibid., l. 217–221.

⁸⁶ Ibid., l. 220.

- ⁸⁷ Ibid., l. 221.
- ⁸⁸ N. Gaškaitė, op. cit., p. 36.
- ⁸⁹ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, op. cit., p. 11.
- ⁹⁰ N. Gaškaitė, „Pasipriešinimo formos ir pritaikymo ribos“, *Priklausomybės meto (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, Vilnius, 1996, p. 154.
- ⁹¹ Specialusis pranešimas LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriui A. Kaireliui apie antisovietinės grupės atskleidimą Klaipėdos pedagoginėje mokykloje, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 324, l. 4; Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ 1947 m. kovo 27 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), ibid., ap. 54, b. 479, l. 146–147; A. Udriko 1947 m. kovo 25 d. parodymai apie antisovietinę veiklą (rusų k.), ibid., l. 21.
- ⁹² Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ memorandumas, 1947 m. kovo 20 d. (rusų k.), ibid., l. 124.
- ⁹³ LSSR MGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo Puryševio Salmino 1947 m. kovo 23 d. pažyma (rusų k.), ibid., l. 28.
- ⁹⁴ A. Udriko 1947 m. kovo 25 d. tardymo protokolas (rusų k.), ibid., l. 13.
- ⁹⁵ Ibid., l. 21.
- ⁹⁶ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ memorandumas, 1947 m. kovo 20 d. (rusų k.), ibid., l. 125.
- ⁹⁷ Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ 1947 m. kovo 27 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), ibid., l. 146–147.
- ⁹⁸ Ibid.
- ⁹⁹ Č. L. Kareckas, op. cit.
- ¹⁰⁰ *Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antiliaudinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje. Archyviniai dokumentai, IX rinkinys*, Vilnius, 1968, p. 219; A. Pocius, „Kovos už Lietuvos laisvę ir Kęstučio apygardos partizanai“, *Aitvarai. Kęstučio apygardos partizanai*, Kaunas, 1998, Nr. 6, p. 102.
- ¹⁰¹ *Kruvinos žudikų pėdos...*, p. 225.
- ¹⁰² Baudžiamosios bylos protokolas, 1950 m. lapkričio 20 d. (rusų k.), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 4, l. 198.
- ¹⁰³ LLKS organizacijos 1949 m. lapkričio 20 d. trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, ibid., l. 42.
- ¹⁰⁴ Ibid., l. 42-1.
- ¹⁰⁵ Ibid., l. 42-2.
- ¹⁰⁶ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario A. Ruigio atsiminimai.
- ¹⁰⁷ LLKS organizacijos 1949 m. lapkričio 20 d. trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42-2.
- ¹⁰⁸ Č. L. Kareckas, op. cit., p. 58.
- ¹⁰⁹ LLKS organizacijos 1949 m. lapkričio 20 d. trijų studentų susirinkimo protokolas Nr. 1, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, l. 42-2.
- ¹¹⁰ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario A. Ruigio atsiminimai.
- ¹¹¹ *Kalavijas už laisvę*, 1949 m. gruodžio 10 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 3, l. 44-8.
- ¹¹² Ibid.
- ¹¹³ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario A. Ruigio atsiminimai.
- ¹¹⁴ 1950 m. balandžio 30 d. Jaro įsakymai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 3, l. 86.
- ¹¹⁵ 1950 m. balandžio 30 d. įsakymas Napoleonui nustatyti, kas grupėje yra komjaunuoliai, ibid., l. 89.
- ¹¹⁶ 1950 m. balandžio 30 d. įsakymas Napoleonui surinkti pinigų, ibid., l. 45-2.
- ¹¹⁷ Č. L. Kareckas, op. cit., p. 66.
- ¹¹⁸ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario A. Ruigio atsiminimai.
- ¹¹⁹ J. Mackevičienės liudijimas dėl Lyro, 1996 m., Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Klaipėdos skyrius, l. 2.
- ¹²⁰ G. Visockas, „Aš – KGB agentas Lyras...“, *Vals tiečių laikraštis*, 1996, balandžio 20, Nr. 30, p. 8.
- ¹²¹ Ibid.
- ¹²² S. Mačiulio suėmimo ir tardymo protokolas, 1950 m. gegužės 11 d., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 1, l. 3.
- ¹²³ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies nario S. Poškos atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2005 m. spalio 26 d.
- ¹²⁴ Visvydo tėvonijos Vytauto grandies narės Z. Baublytės (J. Kucborskienės) atsiminimai. Užrašė L. Pušinskytė 2006 m. kovo 17 d.
- ¹²⁵ Organizacijos narių 1950 m. birželio 17 d. tardymo protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21896/3, t. 1, l. 51–53.
- ¹²⁶ N. Gaškaitė, „Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, p. 7.
- ¹²⁷ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, op. cit., p. 13.
- ¹²⁸ J. Bagušauskas, „Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1960 metais“, p. 23.
- ¹²⁹ V. Kašauskienė, „Represinių įstaigų medžiaga apie Lietuvos moksleivių antisovietinę raišką 1952–1953 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius, 1998, p. 375.

¹³⁰ 1953 m. lapkričio mėn. specialusis pranešimas LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriui A. Kaireliui apie antisovietinės grupės atskleidimą Klaipėdos pedagoginėje mokykloje, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 324, l. 6.

¹³¹ V. Kašauskienė, op. cit., p. 374.

¹³² LSSR vidaus reikalų ministro K. Liaudžio kalba LKP CK VII plenumo, LYA, LKP skyrius, f. 1771, ap. 131, b. 215, l. 70.

¹³³ S. Vyšniausko 1954 m. balandžio 24 d. apklausos protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. 33788/3, t. 1, l. 73.

¹³⁴ Lietuviškosios draugijos nuostatai, ibid., t. 2, l. 43-6.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid., l. 43-6-43-6 a. p.

¹³⁸ Specialusis pranešimas LKP(b) Klaipėdos miesto komiteto sekretoriui A. Kaireliui apie antisovietinės grupės atskleidimą Klaipėdos pedagoginėje mokykloje, ibid., ap. 14, b. 324, l. 4.

¹³⁹ *I laisvę*, Nr. 5, 1954 m. vasario mėn., ibid., ap. 58, b. 33788/3, t. 2, l. 76-77.

¹⁴⁰ Atsišaukimas „Broli lietuvi!“, ibid., l. 59-4.

¹⁴¹ R. Abromaičio 1954 m. balandžio 26 d. tardymo protokolas, ibid., l. 83.

¹⁴² 1954 m. gegužės 11 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu, ibid., l. 151-153.

¹⁴³ 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), ibid., b. P-20131, l. 87.

¹⁴⁴ Nuosprendis J. Visockiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), ibid., b. P-18607, l. 28; Nuosprendis J. Stankevičiui Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu (rusų k.), ibid., l. 52; 1947 m. liepos 4 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), ibid., b. P-20131, l. 67; LSSR MGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo Puryševo Salmino 1947 m. kovo 23 d. pažyma (rusų k.), ibid., ap. 54, b. 479, l. 28; Agentūrinės bylos Nr. 188 „Paaugliai“ 1947 m. kovo 27 d. nuosprendis Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos vardu (rusų k.), ibid., l. 146-147.

¹⁴⁵ 1953 m. balandžio 16 d. NKVD Kovos su banditizmu skyriaus darbo ataskaita (rusų k.), ibid., ap. 3, b. 15, l. 32.

Gauta 2009 09 21
Klaipėdos universitetas
H. Manto g. 84,
Klaipėda

Lijana Pušinskytė

ANTI-SOVIET RESISTANCE IN KLAIPĖDA TERRITORY IN 1945-1953

Summary

The paper gives an analysis of the problem of anti-Soviet resistance in the Klaipėda Territory and the city of Klaipėda which lacked separate attention of historiography so far. The purpose is to discuss anti-Soviet resistance in the Klaipėda Territory and the city of Klaipėda in 1945-1953. Conditions that predetermined the formation of anti-Soviet resistance in the Klaipėda Territory and the city of Klaipėda as well as the specificity of partisan resistance in the Klaipėda Territory are underlined.

During World War II, the city of Klaipėda suffered enormous losses and was left almost without the inhabitants. After the war, conditions for the emergence of anti-Soviet resistance in the Klaipėda Territory were not favourable. Since people with different national, ideological and religious views moved here, their relations were quite complicated. This predetermined the fact that in the Klaipėda Territory in 1945 a large, active and united resistance movement against the Soviet regime did not rise.

A conflict between the population and Soviet authorities (i.e. a partisan war) in Greater Lithuania was transferred in the essence to the plane of the relations between the new settlers and repatriants. This makes it possible to speak about the possible specific conditions of anti-Soviet resistance in the Klaipėda Territory in the context of the territory of Lithuania and about the specificity of anti-Soviet resistance itself.

Research revealed that in the Klaipėda Territory in 1948-1953 two partisan squads – “Geležinis vilkas” and “Rambynas” (“Pilis”) were active. They fought in the Darius district of Butageidis brigade of Kęstutis command (Klaipėda and Šilutė counties).

Archival sources show that pre-war Klaipėda Territory residents and persons of German nationality joined the partisan squads that operated in the Klaipėda Territory outskirts.